कार्यालय, मुख्य ब्लॉक शिक्षा अधिकारी
समग्र शिक्षा, ब्लॉक–भीण्डर (उदयपुर)

(एक अभिनव पहल)

प्रश्न बैंक

संस्कृत साहित्य

बोर्ड परीक्षा परिणाम में गुणात्मक एवं संख्यात्मक उन्नयन
हेतु अभिनव कार्ययोजना के तहत् निर्मित

मुख्यसंरक्षक

कानाराम, IAS

निदेशक, माध्यमिकशिक्षा
राजस्थान, बीकानेर

एन्जिलिकापलात
संयुक्तनिदेशक
स्कूलशिक्षा, उदयपुर

ओमप्रकाश आमेटा
मुख्य जिला शिक्षा अधिकारी
उदयपुर

संरक्षक

रमेश सीरवी पुनाड़िया, RAS
उपखण्डअधिकारी
भीण्डरएउदयपुर

श्रवणसिंह राठौड़, RAS
उपखण्डअधिकारी
वल्लभनगरएउदयपुर

मार्गदर्शन

महेन्द्र कुमार जैन
मुख्यब्लॉकशिक्षाअधिकारीएब्लॉकभीण्डरएउदयपुर

भेरुलाल सालवी
अति.मुख्यब्लॉकशिक्षाअधिकारी

रमेश खटीक
अति.मुख्यब्लॉकशिक्षाअधिकारी

गिरिश चौबीसा
संदर्भव्यक्ति

महेन्द्र कोठारी
संदर्भव्यक्ति

संयोजक

सीमा आर्य
व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 मोड़ी, उदयपुर

कार्यकारीदल

माना राम चौधरी व्याख्याता महा. गां रा.उ.मा.वि .भीण्डर
मदन लाल जाट व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 बड़गॉव, भीण्डर
मोहन लाल रागोत व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 भोपाखेडा
रामेश्वर लाल राव व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 हींता
रेणू उपाध्याय व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 खेरोदा
चंदा कुमावत व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 मेनार
गणेश लाल मेनारिया व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 नवानिया
विजयलक्ष्मी व्यास व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 भीण्डर
विनिता पालीवाल व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 वाना
हेमलता चित्तौड़ा व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 रूण्डेडा
धर्मेन्द्र कुमार बुनकर व्याख्याता रा0उ0मा0वि0 सालेडा

CBEO BHINDER

माध्यमिक शिक्षा बोर्ड राजस्थान अजमेर

परीक्षा 2022 के लिए संक्षिप्तिकृत पाठ्यक्रम

संस्कृतम् –विषय कोड– 12

कक्षा 12

इस विषय की परीक्षा योजना निम्नानुसार है—

प्रश्न-पत्र	समय (घंटे)	प्रश्न-पत्र के लिए अंक	सत्रांक	पूर्णांक
एक पत्र	3.15	80	20	100

एकम्-प्रश्नपत्रम्

अवधि : सपादहोरात्रयम् 3¼ **पूर्णांका: 80**

क्र.सं.	अधिगम-क्षेत्रम्	अङ्का:
1.	पठित-अवबोधनम्	30
2.	संस्कृतसाहित्येतिहासस्य परिचय:	10
3.	छन्दोऽलङ्कारा:	10
4.	अपठित-अवबोधनम्	8
5.	रचनात्मककार्यम्	10
6.	व्याकरणम्	12

1. पठित-अवबोधनम्– **30**

1. अंशत्रयम्—(एक: गद्यांश:, एक: पद्यांश:, एक: नाट्यांश: च) ३+३+३=९
   प्रश्न-वैविध्यम्—
   (क) एकपदेन उत्तरम् (प्रश्नद्वयम्) $^1/_2+^1/_2=1$
   (ख) पूर्णवाक्येन उत्तरम् (प्रश्नमेकम्) 1
   (ग) भाषिककार्यम् (बहुविकल्पात्मकप्रश्नचतुष्ट्यम्) $^1/_2\times4=2$
   (i) विशेषण-विशेष्यचयनम्।
   (ii) कर्तृक्रियापदचयनम्।
   (iii) सर्वनामसंज्ञाप्रयोग:।
   (iv) पर्याय-विलोमपदचयनम्।
2. पाठप्रसङ्गानुसारं शब्दार्थलेखनम् (षट्शब्दानाम्) $^1/_2\times$४=२
3. कथनानि आश्रित्य प्रश्ननिर्माणम् (चतुर्णाम्) 1×4=4
4. भावार्थलेखनम् (द्वयो: वाक्ययो: पद्यांशयो: वा) $1^1/_2\times2=3$
5. अन्वयलेखनम् (एकस्य पद्यस्य) 1×2=2
6. पाठ्यपुस्तकाधारितं भाषिककार्यम् (षट् प्रश्ना:) 1×6=6
   (i) वाक्ये समुचितकर्तृ-क्रियापदचयनम्।
   (ii) वाक्ये विशेषण-विशेष्यचयनम्।

(iii) वाक्ये सर्वनामसंज्ञापदचयनम्।

(iv) समानविलोमपदचयनम्।

(v) पाठः वाक्यं वा कस्मात् ग्रन्थात् गृहीतः कश्चास्य लेखकः?

(vi) कः कं कथयति?

परीक्षा 2022 में पाठ्यपुस्तक से पाठ्यक्रम में सम्मिलित अध्याय

प्रथमः पाठः – विद्ययाऽमृतमश्नुते
द्वितीयः पाठः – रघुकौत्ससंवादः
तृतीयः पाठः – बालकौतुकम्
पंचमः पाठः – शुकनासोपदेशः
षष्ठः पाठः – सूक्तिसुधा
सप्तमः पाठः – विक्रमस्यौदार्यम्
अष्टमः पाठः – भू–विभागाः
नवमः पाठः – कार्यं वा साधयेयं, देहं वा पातयेयम्
दशमः पाठः – दीनबन्धुः श्रीनायारः
एकादशः पाठः – उद्भिज्ज–परिषद्

2. संस्कृतसाहित्येतिहासस्य परिचयः– 10

(अ) प्राचीन-संस्कृतसाहित्येतिहासः (अतिलघूत्तरात्मकपञ्चप्रश्नाः) 1×5=5

(ब) आधुनिक-संस्कृत-साहित्यस्य परिचयः (अतिलघूत्तरात्मकपञ्चप्रश्नाः) 1×5=5

3. छन्दोऽलङ्काराः **5+5=10**

(क) छन्द-परिचयः– **5**

(i) लघुगुरुविवेकः $^1/_2+^1/_2=1$

(ii) अधोलिखितछन्दसां सोदाहरणं लक्षणं सामान्यज्ञानं च **छन्दांसि–** 2
(द्वयोः एकस्य)
अनुष्टुप्, उपेन्द्रवज्रा, इन्द्रवज्रा, उपजाति, वसन्ततिलका, द्रुतविलम्बितम्, शिखरिणी।

(iii) पद्यांशेषु गणचिन्हपूर्वकम् छन्दज्ञानम् (द्वयोः एकस्य) 1+1=2

(ख) अलङ्काराः– **5**

1. अधोलिखित-अलङ्काराणाम् उदाहरणसहितलक्षणज्ञानम्—(त्रिषु द्वयोः) $1^1/_2+1^1/_2=3$
   (i) शब्दालङ्काराः–अनुप्रासः, यमकः, श्लेषः
   (ii) अर्थालङ्काराः–उपमा, रूपकम्, उत्प्रेक्षा, अर्थान्तरन्यासः, दृष्टान्तः

2. (i) पद्यांशेषु अलङ्कारस्य नामोल्लेखम् (द्वयोः) $^1/_2+^1/_2=1$
   (ii) कस्यापि अलङ्कारस्य लक्षणज्ञानम् 1

अथवा

प्रदत्तपरिभाषासु रिक्तस्थानपूर्तिमाध्यमेन परीक्षणम्

4. अपठित-अवबोधनम्– **8**

80–100 शब्दपरिमितः एकः सरलः अपठितः गद्यांशः

(सम्पादितः सरलः साहित्यिकः अंशः)

प्रश्नवैविध्यम्–

(i) एकपदेन-उत्तरम् (प्रश्न चतुष्ट्यम्) $^{1}/_{2}\times 4=2$

(ii) पूर्णवाक्येन-उत्तरम् (प्रश्न त्रयम्) 1+1+1=3

(iii) **भाषा-सम्बद्धकार्यम्** $^{1}/_{2}\times 4=2$

(क) कर्तृ-क्रियापदचयनम्

(ख) विशेषण-विशेष्य-प्रयोगः

(ग) सर्वनामप्रयोगः/संज्ञाप्रयोगः

(घ) शब्दार्थचयनम्/विलोमचयनम्

(iv) समुचितशीर्षकप्रदानम् 1

5. रचनात्मककार्यम्– **10**

(i) कमपि विषयं स्वीकृत्य 50–60 शब्देषु संस्कृतभाषायां लघनिबन्धलेखनम् 5

(ii) हिन्दीभाषायां लिखितानां पञ्चवाक्यानां संस्कृतभाषया अनुवादः 5

6. व्याकरणम्– **12**

(i) स्वरसन्धिः, व्यञ्जनसन्धि (प्रमुख सूत्राणि उदाहरणानि च लघुसिद्धान्तकौमुद्यानुसारम्) 04

(ii) कारकाणि—उपपदविभक्तीनां सूत्रसहितं ज्ञानम्, वाक्ये प्रयोगाश्च। 04

(iii) प्रत्ययाः—तव्यत्, अनीयर्, शतृ, शानच्, क्त, क्तवतु, क्त्वा, ल्यप्, तुमुन्। 04

(सूत्रसहितं सोदाहरणं सामान्यज्ञानं प्रयोगाश्च)

परीक्षा 2022 के लिए विलोपित किये गये अध्याय/इकाई का विवरण

क्रम संख्या	अध्याय/इकाई का विवरण
1.	पाठ–4 कर्मगौरवम् पाठ–12 किन्तोकुटिलता पाठ–13 योगस्य वैशिष्ट्यम् पाठ–14 कथं शब्दानुशासनं कर्तव्यम्
2.	छन्द – हरिणी, मन्दाक्रान्ता, शार्दूलविक्रीडितम् अंलकार – अर्थालंकार – अप्रस्तुतप्रशंसा, दीपकं, अतिशयोक्ति
3.	व्याकरणम् – प्रत्ययाः, यत्, ण्यत्, क्यप

निर्धारितपुस्तकानि–

शाश्वती (भाग 2) (राष्ट्रिय-शैक्षिक-अनु. एवं प्रशिक्षण परिषदा प्रकाशितम्)

अनुक्रमणिका

क्रम संख्या	पाठ का नाम
1	विद्ययाऽमृतमश्नुते
2	रघुकौत्ससंवाद
3	बालकौतुकम्
4	शुकनासोपदेशः
5	सूक्ति–सुधा
6	विक्रमस्यौदार्यम्
7	भू–विभागाः
8	कार्यं वा साधयेयम्, देहं वा पातयेयम्
9	दीनबन्धुः श्रीनायारः
10	उद्भिज्ज–परिषद्
11	संस्कृतसाहित्यस्य इतिहास
12	छन्द – परिचय
13	अलंकार परिचय
14	अपठित – अवबोधनम्
15	लघु निबन्ध – लेखनम्
16	अनुवाद प्रकरणम्
17	कारक प्रकरणम
18	प्रत्यय – ज्ञानम्
19	सन्धिप्रकरणम्

CBEO BHINDER

विद्ययामृतम् अश्नुते

१ ईशा--------------------------धनम्

एकपदेन उत्तरत-

1 इदं सर्वं जगत् कीदृशम् अस्ति ?

उत्तरं – ईशावास्यम्

2 केन भावेन धनं भुंजीत ?

उत्तरं-त्यागभावेन

3 पदार्थभोग: कथं करणीय:?

उत्तरं- त्यागभावेन

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 कस्यचित् धनं कथं व्यवहरणीयं ?

उत्तरं-कस्यचित् धनं त्यागभावेन भुंजीत।

भाषिक कार्यम्-

5 ईशावास्यमिदम्- अत्र विशेषणपदम् अस्ति-

उत्तरं- ईशावास्यम्

6 भोगं कुरु- अत्र क्रियापदं अस्ति-

उत्तरं- कुरु

7 स्वीकृतेन- इति पदस्य विलोमपदम् अस्ति –

CBEO BHINDER

उत्तरं- त्यक्तेन

२ कुर्वन्--नरे

एकपदेन उत्तरत-

1 कर्माणि कुर्वन् कति वर्षाणि जिजीविषेत् ?

उत्तरं-शतम्

2 मनुष्ये किं न लिप्यते ?

उत्तरं-कर्म

3 शतं समाःकथं जिजीविषेत् ?

उत्तरं-कर्माणि कुर्वन् शतं समाः जिजीविषेत्

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 कं मनुष्यं कर्म न लिप्यते ?

उत्तरं- यः कर्माणि कुर्वन् शतं समाः जिजीविषति तं मनुष्यं कर्म न लिप्यते

भाषिक कार्यम्-

5 जिजीविषेत् शतं समाः- इति अत्र विशेषणपदं अस्ति-

उत्तरं- शतं

6 अकुर्वन् - इति पदस्य मंत्रे विलोमपदं अस्ति -

उत्तरं- कुर्वन्

7 त्वयि- इति सर्वनाम पदं कस्य संज्ञा पदस्य स्थाने प्रयुक्तः -

CBEO BHINDER

उत्तरं-शिष्याय

३ असूर्या--जनाः

एकपदेन उत्तरत-

1 आत्महनः जनाःकुत्र गच्छन्ति ?

उत्तरं-असूर्या नाम लोकान्

2 असूर्या नाम लोकान् के गच्छन्ति ?

उत्तरं- आत्महनः

3 असूर्या नाम लोकाः कीदृशाःसन्ति ?

उत्तरं- प्रगाढेन अज्ञानान्धकारेण आच्छादिता

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 आत्महनः जनाः प्रेत्य कुत्र गच्छन्ति ?

उत्तरं- आत्महनः जनाः प्रेत्य असूर्या नाम लोकान् गच्छन्ति

भाषिक कार्यं –

5 अन्धेन-तमसा- इति अत्र विशेषण पदं अस्ति-

उत्तरं- अन्धेन

6 ते प्रेत्याभिगच्छन्ति- इति अत्र सर्वनाम-पदं अस्ति-

उत्तरं- ते

7 प्रकाशेन- इति अस्य पदस्य मंत्रे विलोम-पदं अस्ति-

CBEO BHINDER

उत्तरं- ॱ अन्धेन

४ अनेजत्---दधाति

एकपदेन उत्तरत-

1 मनसः अपि वेगवान् ? जवीयः कः ?

उत्तरं- आत्मतत्वम्

2 आत्मतत्वम् तिष्ठतः कः शक्तिम् दधाति ?

उत्तरं- अपःमातरिश्चा च

3 तिष्ठन् अपि कः धावतः अन्यान् अत्येति ?

उत्तरं- आत्मतत्वम्

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 आत्मतत्वम् कीदृशम् अस्ति ?

उत्तरं- तद् आत्मतत्वम् कंपनरहितम् जवीयः अर्षत् देवैः अप्राप्यश्च

भाषिक कार्यम्-

5 तिष्ठत्यस्मिनपः- इति अत्र तिष्ठति क्रियापदस्य कर्तृपदं अस्ति-

उत्तरं- अपः

6 असुराः इति पदस्य मंत्रे विलोमपदं अस्ति-

उत्तरं- सुराः

7 मातरिश्चा दधाति- इति अत्र क्रियापदं अस्ति-

CBEO BHINDER

उत्तरं- दधाति

६ अंधतमः---विद्यायां रताः

एकपदेन उत्तरत-

1 ये अविद्यां उपासते ते कुत्र प्रविशन्ति ?

उत्तरं- अंधतमः

2 अंधतमः भुयः इव तमः के प्रविशन्ति ?

उत्तरं- ये विद्यायां रताः ते

3 अंधतमः के प्रविशन्ति ?

उत्तरं- ये अविद्यां उपासते ते

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 विद्यायां रताः कुत्र प्रविशन्ति ?

उत्तरं- विद्यायां रताः अंधतमः भुयः इव तमः प्रविशन्ति

भाषिक कार्यम्-

5 ते अविद्यां उपासते- इति अत्र क्रियापदम् अस्ति-

उत्तरं- उपासते

6 प्रकाशः – इति अत्र पद्यांशे विलोम-पदम् अस्ति-

उत्तरं- तमः

7 लग्नाः – इति अस्य पदस्य पद्यांशे समानार्थी-पदं अस्ति-

CBEO BHINDER

उत्तरं- रताः

६ अन्य---विचचक्षिरे

एकपदेन उत्तरत-

1 धीरेभ्यः ऋषिभ्यः किं श्रुतवन्तः ?

उत्तरं- विद्यया अविद्यया च फलं भिन्नं- भिन्नं

2 विद्यायाः उपासनायाः फलं किं भवति ?

उत्तरं- अंधतमः भुयः इव तमः

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

3 धीरैः ऋषिभिः किं उक्तम् ?

उत्तरं- विद्यया अविद्यया च फलं भिन्नं- भिन्नं

भाषिक कार्यम्-

4 फलं अन्यत् एव भवति- इति अत्र भवति क्रियायाः कर्तृपदं अस्ति-

उत्तरं- फलं

5 वदन्ति- इति क्रियापदस्य मंत्रे समानार्थी पदं अस्ति-

उत्तरं- आहुः

6 शुश्रुमः- इति क्रियापदस्य कर्तृपदं भवितुम् शक्नोति-

उत्तरं- वयं

७ विद्यां-------------------------------------अश्नुते

CBEO BHINDER

एकपदेन उत्तरत-

1 विद्यया जनः किं प्राप्नोति वा अश्नुते ?

उत्तरं-अमृतम्

2 अविद्यया जनः कं तरति ?

उत्तरं- मृत्युं

3 अमृतम् जनः कथं प्राप्नोति वा अश्नुते ?

उत्तरं- विद्यया

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 मृत्युं जनः कथं तरति ?

उत्तरं- मृत्युं जनः अविद्यया तरति

भाषिक कार्यम्-

5 यः विद्यां अविद्यां च उभयं सह वेद- इति अत्र कर्त्ता अस्ति-

उत्तरं- मनुष्यः

6 यःतद् वेदोभयं सह- इति अत्र तद् सर्वनाम स्थाने संज्ञापदं अस्ति-

उत्तरं- विद्यां अविद्यां च

7 प्राप्नोति इति पदस्य मंत्रे समानार्थी पदं अस्ति-

उत्तरं- अश्नुते

CBEO BHINDER

रघुकौत्ससंवादः

प्र.1 अधोलिखितस्य श्लोकस्य अन्वयसहितं सरलम् अर्थ हिन्द्यां लिखित –

तमर्चयित्वा विधिवद्विधिज्ञः
तपोधनं मानधनाग्रयायी।
विशांपतिर्विष्टरभाजमारात्
कृताञ्जलिः कृत्यविदित्युवाच।।

उत्तर **अन्वयः** – विधितः मानधनाग्रयायी कृत्यवित् विशांपतिः विष्टरभाजम् तम् तपोधनम् विधिवत् अर्चयित्वा आरात् कृताञ्जलिः सन् इति उवाच।

हिन्दी अनुवाद– शास्त्र की विधियों को जानने वाले सम्मान को ही धन मानने वालों में अग्रेसर (अतिथि को आने का प्रयोजन पूछना चाहिए) इस कृत्य को जानने वाले, मनुष्यों अथवा प्रजा के स्वामी महाराज रघु ने आसन पर विराजमान उस तपस्वी को विधिपूर्वक पूजा कर समीप में जाकर हाथ जोड़ते हुए इस प्रकार निवेदन किया।

प्रश्न2 पद्यांश पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत –

I. मानधनाग्रयायी कस्य विशेषणमस्ति? (एकपदेन)

उत्तर रघोः।

II. कः कृताञ्जलिः सन् उवाच? (एकपदेन)

उत्तर राजा रघुः।

III. 'रघुकौत्ससंवादः' इति पाठः कस्ताद् ग्रन्थात् संकलितः? (पूर्णवाक्येन उतरत)

उत्तर 'रघुकौत्ससंवादः' इति पाठः महाकविकालिदासविरचितस्य
'रघुवंशम् इति महाकाव्यस्य पञ्चमसर्गात् संकलितः।

प्र.3 प्रदत्तविकल्पेभ्यः उत्तरं चिनुत –

1. 'उवाच' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

(अ) मुनिः (ब) कौत्सः (स) द्वारपालः (द) रघुः (द)

2. 'समीपे' इत्यर्थे पर्यायबोधकं पदं पद्यांशांत् चित्वा लिखत।

(अ) सन् (ब) कृत्यवित् (स) आरात् (द) विधिवत् (स)

CBEO BHINDER

3. अस्मिन् पद्ये 'विशांपतिः' इति विशेषणं कस्मै प्रयुक्तम्?

(अ) कौत्साय (ब) रघवे (स) वरतन्तवे (द) कुबेराय (ब)

प्र.4 अधोलिखितस्य पद्यांशंस्य अन्वयसहितं सरलम् अर्थ हिन्द्यां लिखित –

सर्वत्र नो वार्तमवेहि राजन् !
नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानाम्।
सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः
कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्त्रा।।

उत्तर **अन्वयः**– राजन्! त्वम् सर्वत्र नः वार्तम् अवेहि। त्वयि नाथे सति प्रजानाम् अशुभम् कुतः? सूर्ये तपति 'सति' तमिस्त्रा लोकस्य दृष्टेः आवरणाय कथम् कल्पेत्।

हिन्दी अनुवादः– हे राजन्! आप हमारा सब प्रकार से कुशल–मंगल समझो। आप जैसे स्वामी के रहते हुए प्रजाओं का अमंगल कैसे हो सकता है? सूर्य के प्रकाशमान होते हुए प्रजा की दृष्टि को अवरूद्ध करने में अंधकार कैसे समर्थ हो सकता है? अर्थात नहीं हो सकता है।

प्र.5 पद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत्।

1. तमिस्त्रा कस्य दृष्टिं अवरूद्धं करोति? (एकपदेन उत्तरत)

उत्तर लोकस्य।

2. सूर्ये तपति कि भवति? (पूर्णवाक्येन उत्तरत)

उत्तर सूर्ये तपति अंधकारः लोकस्य दृष्टिम् अवरोद्धुं न शक्नोति।

प्र.6 विकल्पेभ्यः उचितम् उत्तरं चिनुत –

1. 'सूर्ये' इत्यस्य क्रियापदं किमस्ति?

(अ) कल्पेत (ब) तपति (स) अवेहि (द) आवरणाय (ब)

2. 'त्वयि' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

(अ) कौत्साय (ब) सूर्याय (स) अन्धकाराय (द) रघवे (द)

3. 'शुभम्' इत्यस्य पद्यांशे विलोमपदं किम्?

(अ) अशुभम् (ब) अमंगलम् (स) आवरणम् (द) तमिस्त्राः (अ)

4. 'अन्धकारः' इत्यर्थे पद्यांशे पर्यायपदं किम्?

(अ) आवरणम् (ब) दृष्टेः (स) तमिस्त्रा (द) कल्पेत् (स)

CBEO BHINDER

प्र.7 अधोलिखित पद्यांशानां हिन्दीभाषायां भावार्थः लिखित–

जनस्य साकेतनिवासिनस्तौ द्वावप्यभूतामभिनन्द्यसत्वौ।

भावार्थ – इन पंक्तियों में महाराज रघु की उदारता तथा वरतन्तु के शिष्य कौत्स की निर्लोभता का सुन्दर वर्णन किया गया है। महाराज रघु ने अपनी प्रकृति के अनुसार कौत्स को 14 करोड़ स्वर्ण मुद्राओं से भी कहीं अधिक मुद्राएँ देने की इच्छा की। उधर कौत्स उतना ही दान लेना चाहता था जितना गुरूजी की दक्षिणा के लिए पर्याप्त था। अतः उसने 14 करोड़ स्वर्ण मुद्राएँ ही महाराज रघु से ग्रहण की। इस प्रकार रघु एवं वरतन्तु के शिष्य कौत्स के इस विलक्षण व्यवहार से अति प्रभावित होकर दोनों की अयोध्यावासी प्रशंसा करने लगे। वे दोनों ही अपने–अपने व्यवहार से प्रशंसा के पात्र हुए।

प्र.8 निम्नलिखितशब्दयोः हिन्दीभाषायां अर्थ लिखत् –

1. अर्थी

उत्तर याचक

2. सकाशात्

उत्तर समीप से।

3. विशाम्पतिः

उत्तर राजा।

प्र.9 रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरूत –

1. कौत्सः **वरतन्तोः** शिष्यः आसीत्।

उत्तर कौत्सः कस्य शिष्यः आसीत्?

2. **उष्णरश्मेः** लोकेन चैतन्यम् आप्तम्।

उत्तर कस्मात् लोकेन चैतन्यम् आप्तम्?

3. **सूर्ये तपति** अन्धकारः भवितुं नार्हति।

उत्तर कदा अन्धकारः भवितुं नार्हति?

प्र.10 अधोलिखितानि कथनानि कः कं प्रति/कस्मै कथयति –

1. अप्यग्रणीर्मन्त्रकृतामृषीणां

कुशाग्रबुद्धे कुशली गुरूते।

उत्तर रघुः कौत्सं प्रति/कौत्साय

2. सर्वत्र नो वार्तमवेहि राजन्।

CBEO BHINDER

नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानाम्।

उत्तर कौत्सः रघुं प्रति / रघवे

प्र.11 निम्नलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां सर्वनामपदानि लिखत –

1. अहं कौत्सः अन्यतः गुर्वर्थम् आहर्तुं यतिष्ये।

उत्तर अहम्।

2. अयं मे परिवादनवावतारः मा भूत्।

उत्तर अयम्

बाल कौतुकम्

1.

नेपथ्ये कलकलः .... परिलघुश्यस्कान्तशकलः।

(1) सर्वे कुत्र आकर्णयन्ति?

उ. नेपथ्ये।

(2) बालत्वं कीदृशं भवति?

उ. सुलभं सौख्यम्।

(3) सुलभं सौख्यं कालः कः भवति

उ. बालत्वम्।

(4) नेपथ्ये केषां कोलाहलः श्रूयते?

उ. बटूनाम्।

(5) आश्रमेषु कदा अनध्यायः भवति?

उ. सभ्यजनानाम् आगमने।

(6) बटूनां कोलाहलः केन कारणेन आसीत्

उ. शिष्टानाम् आगमनात्।

(7) बालकम् अवलोक्य अरून्धती कम् स्मरति

उ. रामम्

CBEO BHINDER

(8) बालकं कः चिरं निर्वण्यति

उ. जनकः

(9) कोऽयं नीलकमलपत्रमिव मक्षणः श्यामवर्णश्चास्ति

उ. बालः

(10) बालकः जनकस्य मनः कथमिव हरति

उ. परिलघुः अयस्कान्तशकलः अयोधातुमिव

2

लवः (प्रविश्य, स्वगतम्) .... पारिप्लवं धावति

(1) कौशल्या कस्य मुखपुण्डरीक पश्यति

उ. लवस्य।

(2) लवः कम् अनुसरति

उ. रामभद्रम्

(3) लवः रामभद्र केन अनुसरति

उ. देहबन्धेन स्वरेण च

(4) कस्मिन् सीतारामयोः संवृतिः प्रतिबिम्बिता इव

उ. शिशौ। (लवे)

(5) कः सहज पुण्यानुभाय दृश्यते

उ. लवः

(6) शिशौ सीताराम तुल्यानि कानि दृश्यन्ते

वा

बालके सीतारामयोः के गुणाः प्रतिबिम्बिताः भवन्ति

उ. आकृतिः द्युतिः वाणी, सहजः विनय : च।

(7) उत्पथैः कस्य मनः धावति

उ. जनकस्य

3

कौसल्याः जात्! अस्ति ते .... स पुनर्दूरमेदयेह यामः।

CBEO BHINDER

(1) लवः आत्मानं कस्य पुत्रः कथयति

उ. महर्षेः वाल्मीकेः।

(2) जात! अस्ति ते माता? इति कौशल्या कम् पृच्छति

उ. लवम्

(3) कस्य नाम सदैव गण्यते

उ. भगवतः

(4) 'अश्वोऽश्वः' इति नाम कुत्र पठ्यते

उ. पशुसमाम्नाये सांग्रामिके च

(5) अश्वः कानि अत्ति

उ. शष्पाणि।

(6) पश्चात् पुच्छं कः वहति

उ. अश्वः

(7) अश्वस्य कति खुराः भवन्ति

उ. चत्वारः

(8) अश्वः किम् अजस्रं धूनोति

उ. विपुलं पुच्छम्

4

लवः (सकौतुकोपरोध विनयम्) .... परिवृत्त पर्यटति।

(1) कौसल्या कं पश्यन्ती वञ्चितेव जाता

उ. लवम्।

(2) बटवः कमाश्चर्य दर्शयन्ति

उ. अश्वम्

(3) अरून्धती जनकादयः कैः तोषिताः

उ. अरण्यगर्भरूपालापैः

(4) अश्वस्य रक्षितारः के आसान्

उ. प्रत्येक शतसंख्याः कवचिनो दण्डिनो निषङ्गिणश्च

CBEO BHINDER

(5) कः परिवृतः पर्यटति

उ. अश्वः

5

लवः (सस्पृट्टमात्मगतम्) .... विस्फुरन्ति शस्त्राणि।

(1) अयम् अश्वः कस्य वर्तते

उ. सप्तलोकैकवीरस्य (रामस्य)

(2) दशकण्ठकुलद्विषः कः आसीत्।

उ. रामः

(3) कुमारः कीदृशः

उ. प्राज्ञः

(4) ''अश्वमेधः'' इति नाम केषां महान् उत्कर्ष निकषः

उ. विश्वविजयिनां क्षत्रियाणां।

(5) लवः अश्वं कथम् उपनेतुं कथयति

उ. परिवृत्य लोष्ठैरभिध्नन्तम्

(6) ''तां पताकां हरामि वः'' कः कथयति

उ. लवः।

(7) अपूर्वाख्यदर्शनाक्षिप्तहृदयः कः?

उ. चन्द्रकेतुः।

(8) तीक्ष्णतरा आयुधश्रेणयः किं न सहन्ते

उ. शिशोरपि वाचं ।

शुकनासोपदेशः

1. एवं समतिक्रामत्सु दिवसेषु .... शुकनासः सविस्तरमुवाच।

गंद्याशः

CBEO BHINDER

(क) एकपदेन उत्तरत–

1. राजा कस्य यौवराज्याभिषेकं कर्तुमिच्छति ?

   उत्तरम– चन्द्रापीडस्य

2. चन्द्रापीडं कः विनीततरं कर्तुमिच्छति ?

   उत्तरम्–शुकनासः

(ख) पूर्णवाक्येन उत्तंरत–

1. शुकनासः चन्द्रापीडं किमर्थमवदत् ?

उत्तरम्– तं विनीततरं कर्तुम् अभिलषन् शुकनासः अवदत्।

(ग) भाषिक कार्यम्–

1. 'शुकनासः सविस्तरम् उवाचं इत्यत्र कर्तृपदं चिनुत्।

   उत्तरम् –शुकनासः

2. आरूढविनयं तम्' इत्यत्र विशेषणपदमस्ति।

   उत्तरम्– आरूढ़विनयं

3. सविस्तरम्' इति पदस्य विलोमपदं लिखत् ।

   उत्तरम्– चिकीर्षु :

गंद्याशः –

2. ''तात! चन्द्रापीड! विदित ....विस्तरेणाभिधीयसे।

   1. अपरिणामोपशमः कीदृशः लक्ष्मीमदः

      उत्तरम– दारूण

   2. निसर्गत एवातिगहनं तमः किं भवति ?

      उत्तरम– यौवनप्रभवम ।

   3. राज्य सुखसन्निपातानिद्रा कीदृशी भवति ?

      उत्तरम–राज्य सुखसीन्नतनिद्रा अप्रबोधा धोरा च भवति।

   4. 'अतिगहनं तमौ यौवनप्रभवम्' अत्र विशेषण पदम् किम्।

      उत्तरम–अतिगहनम्

   5. 'स्तोकम् इति पदस्य स्थाने प्रयुक्त समानार्थक पदं किम्।

CBEO BHINDER

उत्तरम–अल्पम्

3. गंद्याशः –

गर्भेश्वरत्वमभिनवयौवनत्वम् ....विषयेषु।

1. शास्त्रजल–प्रक्षालन–निर्मलापि का कालुष्यम् उपयाति ?

   उत्तरम–बुद्धि

2. केषु अत्यासङ्गों पुरूषं नाशयति ?

   उत्तरम–विषयेषु

3. अनर्थपरम्परायाः किं कारणम् ?

   उत्तरम–गर्भेश्वरत्वं, नवयौवनं, अनुपमरूपसम्पदा अमानुषशक्तित्वं च अनर्थपरम्परायाः कारणम्।

4. 'मलिना' इति पदस्य गद्यांगद्यांशे विलोमपदं किम् ?

   उत्तरम–निर्मला

5. 'अभिनव ' पदं कस्य विशेषणम् ?

   उत्तरम–यौवनत्वम्

4. गद्यांश :

भवादृशा एव भवन्ति ....हितोपदेशादयिनो गुरून्।

1. किदृशे मनसि उपदेश गुणाः विशन्ति ?

   उत्तरम–अपगतमले

2. केषाम् उपदेष्टारः विरलाः भवन्ति ?

   उत्तरम–राज्ञाम्

3. गुरूपदेशः किं हरति ?

   उत्तरम– गुरूपदेशः अतिमलिनमपि दोषजातं हरति।

4. 'अजलम्' इति विशेषणस्य गंद्याशे विशेष्यपदं किम् ?

   उत्तरम– स्नानम्

5. 'चेतसि' इति पदस्य उचितं पर्यायवाची पदं चित्वा अनुच्छेदात् लिखत

   उत्तरम– मनसि

CBEO BHINDER

6. भवन्ति भाजनाानि उपदेशानाम् भवन्ति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं चिनुत

उत्तरम्– भाजनानि

5. गद्यांशः–

आलोकयतु तावत् ....च गच्छन्ति।

1. परिचयं का न रक्षति ?

उत्तरम्– लक्ष्मी :

2. कल्याणाभिनिवेशी कः आस्ति ?

उत्तरम्– चन्द्रापीडः।

3. लक्ष्मीः किं न गणयति किच्च न आकर्णयति ?

उत्तरम्– लक्ष्मीः वैदग्ध्यं न गणयति श्रुतञ्च न आकर्णयति

4. 'विक्लवाः भवन्ति राजानः अत्र किं कर्तृपदम्

उत्तरम्– राजानः

5. 'यथेयम् अनार्या' अत्र ' इयं ' सर्वनाम पदं कस्मै प्रयुक्तम्

उत्तरम्–लक्ष्मी

6. 'सुजनम्' इति पदस्य विलोम पदं गद्यांशात चिनुत–

उत्तरम्–दुर्जनम्

6 गद्यांशः

अपरे तु स्वार्थ ....माहात्म्यमुद्रभ्वयति।

1. राजानः कान् न मानयन्ति।

उत्तरम्– मान्यान्

2. हितवादिने के कुप्यन्ति ?

उत्तरम्– राजाः

3. स्वार्थ निष्पादन पराः केभ्यः सम्मानं न ददति ?

उत्तरम्–स्वार्थ निष्पादनपरा मान्येभ्योऽपि सम्मानं न ददति।

4. 'उपयान्ति' इति क्रियापदस्य अत्र कर्तृपदं किम् ?

CBEO BHINDER

उत्तरम–अपरे

5. 'अहोरात्रम्' इत्यर्थे अत्र कः पर्यायः ?

उत्तरम– अहर्निशम्

6. 'जरावस्था' इति पदस्य विलोम पदं अनुच्छेदात् चित्वा लिखत–

उत्तरम–बाल्यावस्था

7. गद्यांशः

तदतिकुटिलचेष्टादारूणो ....सुखेन।

1. अति कुटिल चेष्टा दारूण कः भवति ?

उत्तरम– राजतन्त्रः

2. महामोहकारिणि यौवने कैः नोपालभ्यसे ?

उत्तरम– सुह्दभिः।

3. यौवनः कीदृशः भवति ?

उत्तरम–यौवनः महामोहकारी भवंति।

4. 'उपशशाम' इति क्रियायाः कर्तृपदं किम् ?

उत्तरम–शुकनासः

5. 'महामोहकारिणि यौवने' इत्यस्य पदस्य विशेषणं पदं चिनुत–

उत्तरम–महामोहकारिणि

6. 'सुखेन' इति पदस्य विलोम पदं चिनुत–

उत्तरम–दुःखेन।

8. गद्यांशः –

इदमेव च पुनः ....स्वभवनमाजगाम।

1. धीरमपि जनं का खली करोति ?

उत्तरम–लक्ष्मीः

2. उपदेशैः प्रसन्नः चन्द्मपीडः कुत्र अगच्छत् ?

उत्तरम–भवनम् ।

3. कस्या विषये कथयित्वा कः उपशशामः?

CBEO BHINDER

उत्तरम्–लक्ष्म्याः विषये विस्तरेण कथयित्वा शुकनासः उपशशाम।

4. 'प्रीतहृदयः' इति विशेषणस्य विशेष्यपदं किम् ?

   उत्तरम्–चन्द्रापीडः

5. 'खलीकरोति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

   उत्तरम्–लक्ष्मीः

6. 'उच्चकुलीनम्' इत्यस्य पदस्य प्रयुक्तं समानार्थं पदं किम् ?

   उत्तरम्–अभिजातम्

विक्रमस्यौदार्यम्

अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत भाषायाम् लिखत् –

1 'विक्रमस्यौदार्यम्' शीर्षक पाठः कस्मात् ग्रन्थात् संकलितः अस्ति ?
उ. सिंहासनद्वात्रिंशिका ग्रन्थात्।

2 कः सिंहासने समुपवेष्टुं गच्छति ?
उ. राजा भोजः

3 सिंहासने केन अध्यासितव्यम् ?
उ. यस्य विक्रमतुल्यम् औदार्यम् अस्ति।

4. कस्य ईप्सितम् देवः सम्पादयति ?
उ. यः अर्थिनां पूरयति।

5 लक्ष्मीः वास हेतोः कं वाञ्छति ?
उ. उत्साहसम्पन्नम् अदीर्घसूत्रं, क्रियाविधिज्ञं, व्यसनेष्वसक्तम्, शूरं कृतज्ञं दृढनिश्चयञ्च।

CBEO BHINDER

6 कः एकदा मनसि अचिन्तयत् ?
उ. राज विक्रमः

7 अयम् संसारः कीदृशः ?
उ. असारः

8. उपार्जितानां वितं कैः विना सफलं न भवति ?
उ. दानभोगैर्विना

9 त्यागं केषाम् रक्षणम्
उ. उपार्जितानां वित्तानाम्

10 उपार्जितानां केषाम् त्याग एव हि रक्षणम् ?
उत्तर तटाकोदरसंस्थानाम् परीवाह इवाम्भसाम्।

11 धन विषये किं कर्तव्यम् ?
उत्तर दातव्यं भोक्तव्यं च।

प्रश्न 12 धन विषये किम् न कर्तव्यम्
उत्तर सञ्चयो न कर्तव्यः।

प्रश्न 13 मधुकरीणाम् सञ्चितार्थम् के हरन्ति ?
उत्तर अन्ये जनाः हरन्ति।

प्रश्न 14 सर्वस्वदक्षिणं यज्ञं कः कर्तुम् उपक्रान्तवान् ?
उत्तर राजा विक्रमः

प्रश्न 15 कैः अतीव मनोहारी मण्डपः कारितः ?
उत्तर शिल्पिभिः

प्रश्न 16 समुद्राह्वनार्थं कः प्रेषितः
उत्तर कश्चित् ब्राह्मणः

CBEO BHINDER

प्रश्न 17 समये दानमानादि क्रियते एतत् कस्य लक्षणम्
उत्तर सुहृदो लक्षणम्

प्रश्न 18 प्रीतिलक्षणम् कतिविधं भवति ?
उत्तर षड्विधम्

प्रश्न 19 मैत्री विषये किम् न वाच्यम् ?
उत्तर दूर स्थितानां नश्यति समीपस्थानां वर्धते इति न वाच्यम्।

प्रश्न 20 समुद्रः तस्मै राज्ञे (विक्रमाय) किम् दास्यति ?
उत्तर रत्नचतुष्टयम्।

प्रश्न 21 बुद्धिमता किं न प्रार्थनीयम्
उत्तर राज्यम्

प्रश्न 22 राजा कस्मै चत्वारि रत्नानि ददौ ?
उत्तर ब्राह्मणाय

प्रश्न 23 'राजा सिहासने समुपवेष्टं गच्छति।' अस्मिन् वाक्ये गच्छति क्रियायाः कर्ता कः?
उत्तर राजा (राजा भोज)

प्रश्न 24 'अन्या पुतलिका समवदत्'अत्र, समवदत् क्रियायाः कर्ता कः अस्ति ?
उत्तर पुत्तलिका

प्रश्न 25 सा वदति ''राजन् यस्त्वर्थिनां पूरयति, तस्येप्सितं देव सम्पादयति।'' अत्र सा सर्वनाम पदस्य स्थाने सज्ञां पदं लिखत –
उत्तर पुत्तलिका

प्रश्न 26 'कथय तस्यौदार्यम्।' तस्य सर्वनाम पदस्य स्थाने संज्ञा पदं लिखत
उत्तर विक्रमस्य

प्रश्न 27 'यस्य विक्रमतुल्यम् औदार्यम् अस्ति।' अस्मिन् वाक्ये विशेषण पदं

CBEO BHINDER

अस्ति ।
उत्तर विक्रमतुल्यम्

प्रश्न 28 'असारो अयम् संसारः।' अत्र विशेष्यपदं अस्ति –
उत्तर संसारः

प्रश्न 29 सर्वस्व दक्षिणं यज्ञम्। अत्र विशेष्य पदं अस्ति –
उत्तर यज्ञम्
प्रश्न 30 शिल्पिभिः अतीवमनोहरः मण्डपः कारितः । अत्र विशेषण पदम् अस्ति–
उत्तर अतीवमनोहरः

प्रश्न 31 अस्मिन् पाठे चन्द्रपदस्य पर्यायपदम् अस्ति –
उत्तर इन्दुः

प्रश्न 32 अस्मिन् पाठे मयूरः इति पदस्य पर्याय पदम् अस्ति –
उत्तर कलापी

प्रश्न 33 'सूते' पदस्य अर्थम् अस्ति –
उत्तर उत्पन्न करता है।

प्रश्न 34 ''भो पुत्तलिके'' कथय तस्यौदार्यम्। इति कः कं कथयति।
उत्तर राजा भोजः पुत्तलिकां प्रति

प्रश्न 35 ''भो समुद्रः विक्रमार्को राजा यज्ञं करोति।'' इति कः कं प्रति कथयति ?
उत्तर ब्राह्मणः समुद्रं प्रति

प्रश्न 36 'असफलम्' पदस्य विलोम पदं पाठात् चित्वा लिखत –
उत्तर सफलम्

प्रश्न 37 'समीपम्' पदस्य विलोम पदं पाठात् चित्वा लिखत –
उत्तर दूरम्

CBEO BHINDER

प्रश्न 38 आभूषणानि पदस्य पर्याय पदम् पाठात् चित्वा लिखत–
उत्तर आभरणानि

प्रश्न 39 अर्कः पदस्य अर्थः किम् अस्ति ?
उत्तर सूर्यः
प्रश्न 40 'आख्याति' पदस्य अर्थ अस्ति –
उत्तर कहता है।

प्रश्न 41 तस्येप्सितम् पदस्य सन्धिविच्छेदः अस्ति
उत्तर तस्य + ईप्सितम्

प्रश्न 42 तस्य + औदार्यम् इति पदयोः संधि अस्ति
उत्तर तस्यौदार्यम् वृद्धिसंधिः

प्रश्न 43 'उपार्जितानाम्' पदस्य सन्धि विच्छेद भवति।
उत्तर उप+ अर्जितानाम्

प्रश्न 44 अधि + आसितव्यम् इति पदयोः संधि भवति।
उत्तर अध्यासितव्यम् यण् संधि

प्रश्न 45 'यस्मात् धनं लभते।' अत्र क्रियापदं अस्ति–
उत्तर लभते

प्रश्न 46 पश्येह पदे सन्धिः अस्ति
उत्तर गुण संधिः

प्रश्न 47 हरन्ति+ अन्ये पदयोः सन्धिः भवति–
उत्तर हरन्त्यन्ये यण् संधि

प्रश्न 48 उपार्जितानां वितानां ....रक्षणम्।
उत्त त्याग एव

CBEO BHINDER

प्रश्न 49 दातव्यं भोक्तव्यं धनविषये .... न कर्तव्यः।
उत्तर सञ्चयः

प्रश्न 50 भो समुद्र ! ....यज्ञं करोति
उत्तर विक्रमार्को राजा

भू–विभागाः

निर्देशः– उपर्युक्तगद्यांशं पठित्वा अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखत–

गद्यांशः१ – अथ पृथिवीनिरूपणं................................कृतवान् ।

१. पृथिव्याः कति भेदाः सन्ति ?

उत्तरम्– पृथिव्याः **सप्त** भेदाः सन्ति ।

२. कः सप्तगगनानि कृतवान् ?

उत्तरम्–**परमेश्वरः** सप्तगगनानि कृतवान् ।

३. 'सप्तगगनानि' इत्यत्र विशेषणं विशेष्यं च किम् ?

उत्तरम्– विशेषणम् –**सप्त** , विशेष्यम्–**गगनानि** ।

४. कानि सप्तपुटानि सन्ति ? नामानि लिखत ।

उत्तरम्–**अतल–वितल–सुतल–महातल–तलातल–रसातल–पातालाख्यानि सप्तपुटानि** सन्ति ।

५. 'तानि च पुटानि' इत्यत्र संज्ञापदं सर्वनामपदं च किम् ?

उत्तरम्– संज्ञापदम् –**पुटानि** , सर्वनामपदम् –**तानि** ।

६. 'कृतवान्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

उत्तरम्–**परमेश्वरः** ।

७. 'नामानि' इत्यर्थे अत्र कः पर्यायः ?

उत्तरम्–**आख्यानि** ।

CBEO BHINDER

गद्यांश:२ – अथ पृथिव्या: विभाग...............................अतिरिक्त: ।

१. सप्तद्वीपानि के वदन्ति ?

उत्तरम्– सप्तद्वीपानि **पौराणिका:** वदन्ति ।

२. पृथिव्या: सप्त विभागान् ‘ सप्त अअक्लिम: ’ इति के वदन्ति ?

उत्तरम्– पृथिव्या: सप्त विभागान् ‘ सप्त अअक्लिम: ’ इति **दार्शनिका:** वदन्ति ।

३. सप्तपर्वता: के सन्ति ?

उत्तरम्–**सुमेरु:, हिमवान्, हेमकूट:, माल्यवान्, गन्धमादन:, निषध:, कैलासश्च** सप्तपर्वता: सन्ति।

४ ‘ तृतीयो हेमकूट: ’ इत्यत्र विशेषणं विशेष्यं च किम् ?

उत्तरम्– विशेषणम् –**तृतीय:** , विशेष्यम्–**हेमकूट:** ।

५ ‘ एतान् खण्डान्’ इत्यत्र संज्ञापदं सर्वनामपदं च किम् ?

उत्तरम्– सर्वनामपदम् –**एतान्**, संज्ञापदम् –**खण्डान्** ।

६ ‘ यत्र लोकास्तिष्ठन्ति ’ इत्यत्र ‘तिष्ठन्ति’ इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

उत्तरम्–**लोका:** ।

७ ‘ कुलाचलान् ’ इत्यर्थे अत्र किं पदम् ?

उत्तरम्–**पर्वतान्** ।

गद्यांश:३ – यथोस्मद्वेदे ....जन्तवस्तिष्ठन्ति ।

१. लवणो कस्य आवरक: ?

उत्तरम्– लवणो **जम्बूद्वीपस्य** आवरक: ।

२. कानि समाप्तानि न भवन्ति ?

उत्तरम्–**भगवद्वाक्यानि समाप्तानि** न भवन्ति

३. कुत्र नानाजातयोनन्ता: जन्तवस्तिष्ठन्ति ?

उत्तरम्–**प्रतिद्वीपं प्रतिपर्वतं प्रतिसमुद्रं** नानाजातयोनन्ता: जन्तवस्तिष्ठन्ति ।

CBEO BHINDER

४ ‘ नानाजातयोनन्ता: जन्तवस्तिष्ठन्ति ’ इत्यत्र विशेषणं विशेष्यं च किम् ?

उत्तरम्– विशेषणम् –**अनन्ता:** , विशेष्यम्–**जन्तव:** ।

५ ‘ एतेषां सप्तद्वीपानां’ इत्यत्र संज्ञापदं सर्वनामपदं च किम् ?

उत्तरम्– सर्वनामपदम् –**एतेषाम्** , संज्ञापदम् –**सप्तद्वीपानाम्** ।

६ ‘ वृक्षा लेखनी भवेयु: ’ इत्यत्र ‘ भवेयु: ’ इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

उत्तरम्–**वृक्षा:** ।

७ ‘ कलमम् ’ इत्यर्थे अत्र क: पर्याय: ?

उत्तरम्–**लेखनी** ।

गद्यांश:४ – या पृथिवी ....कुर्शीति वदन्ति ।

१. स्वर्गादिकं कस्मात् बहि: नास्ति ?

उत्तरम्– स्वर्गादिकं **ब्रह्माण्डात्** बहि: नास्ति ।

२. स्वर्गभूमिं किं वदन्ति ?

उत्तरम्– स्वर्गभूमिं **‘ कुर्शी ’** इति वदन्ति

३. सप्तग्रहा: कुत्र परिभ्रमन्ति ?

उत्तरम्– सप्तग्रहा: **स्वर्गं परितो मेखलावत्** परिभ्रमन्ति ।

४ ‘ सप्तग्रहा:’ इत्यत्र विशेषणं विशेष्यं च किम् ?

उत्तरम्– विशेषणम् –**सप्त** , विशेष्यम्–**ग्रहा:**।

५ ‘ सर्वेभ्य: पर्वतेभ्य:’ इत्यत्र संज्ञापदं सर्वनामपदं च किम् ?

उत्तरम्– सर्वनामपदम् –**सर्वेभ्य:** , संज्ञापदम् –**पर्वतेभ्य:** ।

६ ‘ समुद्रा: ’ इति कर्तृपदस्य क्रियापदस्य किम् ?

उत्तरम्–**तिष्ठन्ति** ।

CBEOBHINDER

७ ‘ अधः ’ इति पदस्य गंद्याशे विलोमपदं किम् ?

उत्तरम्—**उपरि** ।

पाठ्यपुस्तकस्य प्रश्नाः — संस्कृतेन उत्तराणि लिखत—

१. पृथिव्याः कति भेदाः सन्ति ?

उत्तरम्— पृथिव्याः सप्तभेदाः सन्ति ।

२. पृथिव्याः सप्तपुटानां नामानि कानि सन्ति ?

उत्तरम्—**अतल—वितल—सुतल—महातल—तलातल—रसातल—पातालाख्यानि सप्तपुटानि** सन्ति ।

३ कति सप्तपर्वताः सन्ति ?

उत्तरम्—**सुमेरुः, हिमवान्, हेमकूटः, माल्यवान्, गन्धमादनः, निषधः, कैलासश्च** सप्तपर्वताः सन्ति ।

४ कति समुद्राः सन्ति ?

उत्तरम्— समुद्राः **सप्त** सन्ति ।

५ दधिसमुद्रः कस्य द्वीपस्य आवरकः अस्ति ?

उत्तरम्— दधिसमुद्रः **क्रौञ्चद्वीपस्य** आवरकः अस्ति ।

६ ‘ अर्श ’ इति पदं कस्मै प्रयुक्तम् ?

उत्तरम्— ‘ **अर्श** ’ इति पदं ‘ **नभः** ’ अथवा ‘ **गगनं** ’ इत्यस्य कृते प्रयुक्तम् ।

७ ‘ कुर्शी ’ इति पदं कस्मिन्नर्थे प्रयुक्तम् ?

उत्तरम्— ‘ **कुर्शी** ’ इति पदं ‘ **स्वर्गभूमेः**’ इत्यर्थे प्रयुक्तम् ।

८ ‘ अस्मद्वेद ’ इति शब्दस्य दाराशिकोहेन कस्य ग्रन्थस्य कृते प्रयुक्तः ?

CBEO BHINDER

उत्तरम्– अस्मद्वेद ’ इति शब्दस्य दाराशिकोहेन **ऋग्वेदस्य** कृते प्रयुक्तः।

९ दाराशिकोहेन विरचितः ग्रन्थः कः ?

उत्तरम्– दाराशिकोहेन विरचितः ग्रन्थः ‘ **समुद्रसङ्गमः** ’।

१० ‘ भू–विभागाः’ इति पाठः कस्मात् ग्रन्थात् संकलितः ?

उत्तरम्– ‘ भू–विभागाः’ इति पाठः ‘ **समुद्रसङ्गमः** ’ **इति** ग्रन्थात् संकलितः ।

कार्यं वा साधयेयम्, देहं वा पातयेयम्

मासोऽयमाशाढः, ...पर्यच्छदीत्।

निर्देशः– उपर्युक्त गद्यांशं पठित्वा एतत् आधारितप्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखत।

(क) एक पदेन उत्तरत–

(1) सायं समये भगवान् भास्करः कुत्र जिगमिशुः भवति?

उत्तरम्– अस्तम्।

(2) अस्मिन् गद्यांशे कस्य मासस्य वर्णनम् अस्ति ?

उत्तरम्–आषाढमासस्य।

(3) मेघमाला कीदृशी आसीत् ?

उत्तरम्– पर्वतश्रेणीव।

(ख) पूर्ण वाक्येन उत्तरत–

प्रश्न (1) कलविङ्का कुत्र प्रतिनिवर्तन्ते ?

उत्तरम्– कलविङ्काः चाटकैररुतैः परिपूर्णेषु नीडेषु प्रतिनिवर्तन्ते।

(ग) भाषिककार्यम् – (प्रदत्तविकल्पेभ्यः उत्तरं चित्वा लिखत–)

(1) ‘श्यामताम्’ इति विशेष्यपदस्य गद्यांशे विशेषणपदं किम् ?

(अ) वनानि (ब) अधिकाधिकाम्

CBEO BHINDER

(स) परिपूर्णम् (द) अभ्यन्तरम् (ब)

(2) 'आषाढः मासः' इति संज्ञापदस्य सर्वनामपदं किम् ?

(अ) एषः (ब) इयम्

(स) सः (द) अयम् (द)

(3) 'वनानि' इति कर्तृपदस्य अत्र क्रियापदं किम् ?

(अ) कलयन्ति (ब) प्रतिनिवर्तन्ते

(स) प्रविष्टः (द) सन्ति (अ)

(4) ' सूर्यः' इति पदस्य अत्र कः पर्यायः ?

(अ) वरुणः (ब) दिगन्तः

(स) भास्करः (द) वारिवाहः (स)

अस्मिन् समये..तोरणदुर्गं प्रयाति।

निर्देशः– उपर्युक्त गद्यांशं पठित्वा एतत् आधारितप्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखत।

(क) एक पदेन उत्तरत–

(1) शिववीरस्य विश्वासपात्रं कुत्र प्रयाति ?

उत्तरम्– तोरणदुर्गम्।

(2) शिववीरस्य विश्वासपात्रस्य मस्तकं केन आच्छादितम् आसीत् ?

उत्तरम्– स्वेदबिन्दुव्रजेन।

(3) युवकः कुत्र गच्छति ?

उत्तरम् – तोरणदुर्गम्।

(4) गौरः युवा केन गच्छति स्म ?

उत्तरम्– हयेन।

(ख) पूर्ण वाक्येन उत्तरत–

(1)युवकः कस्य किम् आदाय प्रयाति ?

उत्तरम्– युवकः शिववीरस्य पत्रमादाय तोरणदुर्गं प्रयाति।

CBEO BHINDER

(ग) भाषिककार्यम्– (प्रदत्तविकल्पेभ्यः उत्तरं चित्वा लिखत–)

(1) 'सुघटितदृढः' इति विशेषणस्य गद्यांशे विशेष्यपदं किम् ?

(अ) कचकलापैः (ब) युवा

(स) शरीरः (द) कपौलः (स)

(2) 'गौरो युवा' इति कर्त्पदस्य क्रियापदं किम् ?

(अ) गच्छति स्म (ब) उपर्युपरि

(स) शोभते (द) करोति स्म (अ)

(3) 'अश्वेन' इति पदस्य अत्र कः पर्यायः ?

(अ) घोटकेन (ब) हयेन

(स) पटनलेन (द) कञ्चुकेन (ब)

(4) 'तस्य एव पत्रमादाय तोरण दुर्गं प्रयाति' अत्र 'तस्य' इति सर्वनाम पदं कस्मै प्रयुक्तम्

(अ) शिववीरस्य (ब) गौरसिंहस्य

(स) देशस्य (द) राष्ट्रस्य (अ)

(5) 'केशसमहैः' इति पदस्य समानार्थक पदं गद्यांशात् चिनुत–

(अ) केश कलापैः (ब) केशपटलैः

(स) कच कलापैः (द) मूधजैः (स)

गद्यांशः – तावदकस्मादुत्थितो ....विरमति।

निर्देशः– उपर्युक्त गद्यांशं पठित्वा एतत् आधारितप्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखत।

(क) एक पदेन उत्तरत–

(1) अकस्मात् कः उत्थितः?

उत्तरम्–झञ्झावातः

(2) अन्धकारः काभिः द्विगुणितः जातः ?

उत्तरम्– मेघमालाभिः

(ख) पूर्ण वाक्येन उत्तरत–

हयस्य खुराः कुत्र प्रस्खलन्ति स्म ?

CBEO BHINDER

उत्तरम्– हयस्य खुराः चिक्कणपाषाणखण्डेषु प्रस्खलन्ति स्म

(ग) भाषिककार्यम्– (प्रदत्तविकल्पेभ्यः उत्तरं चित्वा लिखत–)

(1) 'झञ्झावातः' इति विशेष्यपदस्य विशेषणपदं किम् ?

(अ) अकस्मात् (ब) द्विगुणितः

(स) प्रयुक्तः (द) महान् (द)

(2) ' पुनरेषः द्विगुण्यं प्राप्तः।' अत्र 'एषः' सर्वनामस्थाने संज्ञापदं लिखत।

(अ) मेघः (ब) अन्धकारः

(स) सायंसमयः (द) 'झञ्झावातः (ब)

(3)' प्रस्खलित' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

(अ) खुराः (ब) हयस्य

(स) पाषाणानि (द) उपत्यकाः (अ)

(4) ' मार्गः' इति पदस्य अत्र कः पर्यायः ?

(अ) भूमिः (ब) उपत्यका

(स) पन्थाः (द) अधित्यकाः (स)

अन्य महत्वपूर्ण प्रश्नाः–

प्रश्न–1'कार्यं वा साधयेयम् देहं वा पातयेयम्'' इति पाठः कस्मात् ग्रन्थात् उद्धृत ?

उत्तरम्– शिवराजविजयात् उद्धृतः अस्ति।

प्रश्न–2 शिवराजविजयस्य लेखकः कः अस्ति ?

उत्तरम्– शिवराजविजयस्य लेखकः पण्डितः अम्बिकादतव्यासः अस्ति।

प्रश्न–3 शिववीरस्य विश्वासपात्रम् कुत्र प्रयाति ?

उत्तरम्– शिववीरस्य विश्वासपात्रम् तोरणदुर्गं प्रयाति।

प्रश्न–4 मेघमाला कथं शोभते ?

उत्तरम्–मेघमाला दर्शित– दीर्घ–शुण्ड–मण्डित–दिगन्त–दन्तावल–भयानकाकारा, इव शोभते।

प्रश्न–5 कतिवर्ष देशीयो युवा हयेन पवर्त श्रेणी उपर्युपरि गच्छति स्म ?

उत्तरम्– षोडशवर्षदेशीयः

CBEO BHINDER

दीनबंधु श्रीनायरः

१ श्रीनायारः-----------------------------------आसीत्

एकपदेन उत्तरत-

1 श्रीनायारः मूलतः कुत्रत्यः आसीत् ?

उत्तरं-केरलप्रदेशस्य

2 ओडिशासर्वकारस्य अधीने श्रीनायारःकति वर्षाणि कार्यम् अकरोत् ?

उत्तरं-त्रीणि वर्षाणि पर्यन्तं

3 श्रीनायारःस्थानांतरणात् पूर्वम् कुत्र कार्यम् करोति स्म ?

उत्तरं- केंद्रसर्वकारे

पूर्णवाक्येन उत्तरत्

4 श्रीनायारः कुत्र गमनाय इच्छां न प्रकटितवान् ?

उत्तरं- श्रीनायारःस्वराज्यं केरलं प्रति गमनाय इच्छां न प्रकटितवान्

भाषिक कार्यम्-

5 आगमनं- इति अस्य पदस्य विशेषण-पदं गद्यांशे अस्ति-

उत्तरं- साक्षात्समये

6 स्वगृहं प्रत्यागमनं- इति अत्र स्व पदं प्रयुक्तं अस्ति-

CBEO BHINDER

उत्तरं- श्रीनायाराय

7 आरभ्य- इति अस्य पदस्य गद्यांशे विलोम-पदं अस्ति-

उत्तरं- समाप्य

2 तस्य कर्म---वर्तते

एकपदेन उत्तरत-

1 खाद्यापूर्तिविभागे सचिवपदे कः नियुक्तः?

उत्तरं- श्रीनायारः

2 खाद्ये किं न्यूनीभूतं ?

उत्तरं- अपमिश्रणम्

3 विभागस्य समक्षे केषाम् अभियोगःनास्ति ?

उत्तरं- उपभोक्तृनाम्

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 श्रीनायारस्य कार्यकालं कीदृशम् अस्ति ?

उत्तरं- श्रीनायारस्य कार्यकाले कार्यनैपुण्यं दशगुनैः वर्धितं खाद्ये अपमिश्रणम् न्यूनीभूतं उपभोक्तृनाम् अपि अभियोगःनास्ति

भाषिक कार्यम्-

5 तस्य सुख्यातिः वर्तते- इति अत्र क्रियापदम् अस्ति-

उत्तरं- वर्तते

CBEO BHINDER

6 तस्य कर्मनैपुण्यं दृष्ट्वा- इति अत्र तस्य पदं प्रयुक्तं अस्ति-

उत्तरं-श्रीनायाराय

7 कुख्यातिः- इति पदस्य गद्यांशे विलोमपदम् अस्ति-

उत्तरं-सुख्यातिः

३ श्रीनायारस्य ------------------------------------जानाति

एकपदेन उत्तरत-

1 अपरस्य सहकारः कस्य परमधर्मः ?

उत्तरं- श्रीनायारस्य

2 श्रीनायारस्य पार्श्वे कस्याः भाषायाः संवादपत्राणि आगछन्ति स्म ?

उत्तरं- मलयालमभाषायाः

3 कस्य दायित्वग्रहणस्य एकमासाभ्यंतरे विविधाः समस्यानां समाधानं जातम् ?

उत्तरं- श्रीनायारस्य

पूर्णवाकयेन उत्तरत-

4 श्रीनायारः स्ववेतनस्य अर्धाधिकं भागं कुत्र प्रेषयति स्म ?

उत्तरं- श्रीनायारः स्ववेतनस्य अर्धाधिकं भागं केरलप्रदेशे प्रेषयति स्म।

भाषिक कार्यम्-

5 तस्य राज्येन सह अस्ति कश्चित् संपर्कः- इति तस्य पदं प्रयुक्तं अस्ति-

उत्तरं- केरलप्रदेशाय

CBEO BHINDER

6 स्थगितानां समस्यानां- इति अत्र विशेषण-पदं अस्ति-

उत्तरं- स्थगितानां

7 सःस्ववेतनस्य अर्धाधिकं भागं प्रेषयति स्म - इति अत्र कर्तृपदं अस्ति-

उत्तरं- सः वा श्रीनायारः

४ एकस्मिन्--ज्ञापितवन्तः

एकपदेन उत्तरत-

1 एकस्मिन् दिने श्रीनायारः किं पठन् आसीत् ?

उत्तरं- पत्रम्

2 श्रीनायारस्य कार्यालय-लिपिकः कः आसीत् ?

उत्तरं- श्रीदासः

3 श्रीनायारः पत्रम् कथं पठन् आसीत् ?

उत्तरं- मस्तकं अवनमय्य

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 श्रीनायारस्य पत्रस्य पठनकाले किं अभवत् ?

उत्तरं- श्रीनायारस्य नेत्रतीरात् विगलिता अश्रुधारा आद्रीकरोति स्म अर्धाधिकं पत्रम्

भाषिक कार्यम्-

5 मम दायित्वहस्तांतरणपत्रकं सज्जीकुरु- इति अत्र मम पदं प्रयुक्तं अस्ति-

उत्तरं- श्रीनायाराय

CBEO BHINDER

6 विगलिता अश्रुधारा- इति अत्र विशेष्य-पदं अस्ति-

उत्तरं- अश्रुधारा

7 पुरा- इति अत्र विलोम-पदं अस्ति-

उत्तरं- अधुना

५ तस्य------------------------------------लिखितमासीत्

एकपदेन उत्तरत-

1 कः पत्रं उद्घाटितवान् ?

उत्तरं- श्रीदासः

2 पत्रस्य लेखिका का आसीत् ?

उत्तरं- सुश्रीमेरी

3 सुश्रीमेरी महोदयायाः पार्श्वे श्रीनायारः किं प्रेषयति स्म ?

उत्तरं- स्ववेतनस्य अर्धाधिकं भागं

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 सुश्रीमेरी महोदयायाः पत्रं कदा प्राप्तम् ?

उत्तरं- सुश्रीमेरी महोदयायाःपत्रं श्रीनायारस्य गमनस्य दिवसत्रयानंतर प्राप्तम् ।

भाषिक कार्यम् –

5 अर्धाधिकं धनं- इति अत्र विशेष्य-पदम् अस्ति-

उत्तरं- अर्धाधिकं

CBEO BHINDER

6 श्रीदासः तत्पत्रं उद्घाटितवान्-   इति अत्र कर्तृपदं अस्ति-

उत्तरं- श्रीदासः

7 समीपे- इति अत्र गद्यांशे समानार्थीपदं अस्ति-

उत्तरं- पार्श्वे

६ श्रीनायारः--------------------------सुश्रीमेरी

एकपदेन उत्तरत-

1 कस्याः जीवनप्रदीपः निर्वापितो भवितुमिच्छति ?

उत्तरं- सुश्रीमेरी महोदयायाः

2 कति अनाथ-शिशवः आश्रमे लालिताः पालिताः सन्ति ?

उत्तरं-शताधिकाः

3 पत्रस्य लेखिका का ?

उत्तरं— सुश्रीमेरी

पूर्णवाक्येन उत्तरत-

4 सुश्रीमेरी महोदया कस्य हस्तयोः अनाथाश्रमं समर्प्य सौप्रस्थानिकीच्छति ?

उत्तरं-सुश्रीमेरी महोदया श्रीनायारस्य हस्तयोःअनाथाश्रमं समर्प्य सौप्रस्थानिकीमिच्छति

भाषिक कार्यम्-

5 भगवान् यीशु तव मंगलं वितनोतु- इति अत्र तव पदं प्रयुक्तं अस्ति-

उत्तरं- श्रीनायाराय

CBEO BHINDER

6 शताधिकाः शिशवः- इति अत्र विशेष्य-पदं अस्ति-

उत्तरं- शताधिकाः

7 लघुजीवनं- इति अत्र गद्यांशे विलोम-पदं अस्ति-

उत्तरं-दीर्घजीवनम् ।

उद्भिज्ज–परिषद्

एक पदेन उत्तरम् संस्कृत उतरत–

प्र.1 **''उद्भिज्ज**–परिषद् **'' इति अस्य पाठस्य लेखकः कः अस्ति?**

उत्तर पण्डितः ऋषिकेश भट्टाचार्यः अस्ति।

प्र.2 **उद्भिज्जस्य शब्दस्यः कः अथ?**

उत्तर वृक्षः

प्र.3 **उद्भिज्ज**–परिषद् **शब्दस्य कः अर्थ?**

उत्तर वृक्षस्य सभाः

प्र.4 **उद्भिज्ज**–परिषदः **सभापतिः कः आसीत?**

उत्तर अश्वत्थः

प्र.5 **विटपानां मध्ये स्थितः कः वदति?**

उत्तर अश्वत्थदेवः

प्र.6 **''सावहिताः श्रुण्वन्तु भवन्तः'' इति कः कथयति?**

उत्तर अश्वत्थदेवः

प्र.7 **केषां हिंसा वृत्तिस्तु विरवधिः?**

उत्तर मनुष्याणाम्

प्र.8 **मनुष्याणाम् हिंसा वृतिः कीदृशी?**

उत्तर निरवधिः

प्र.9 **के स्वार्थ साधनाय प्रवर्तन्ते?**

CBEO BHINDER

उत्तर मनुजन्मानः

प्र.10 कः स्वत्ममपि न विभ्यति पापाचारेभ्यः?

उत्तर मनुजन्मानः

प्र.11 मनुष्याः केभ्यः निकृष्टा?

उत्तर पशुभ्यः

प्र.12 तृणानि का इव स्वस्थानात् न प्रपलायन्त?

उत्तर का पुरूषा इव

प्र.13 कः उद्भिज्ज परिषद् **विसर्जयामासः?**

उत्तर अश्वत्थः (सभापतिः)

प्र.14 पशुभ्योऽपि के निकृष्टतराः?

उत्तर मनुष्याः

प्र.15 श्वापदानां हिंसाकर्म कीदृशम?

उत्तर जठरानल–निर्वाण–मात्र–प्रयोजकम्

पूर्णवाक्येन उत्तर

प्र.1 मनुष्याः कस्मात् न विरमन्ति?

उत्तर मनुष्याः परपीडनात् न विरमन्ति

प्र.2 तृणानि वीर पुरूषा इव कथं निपतन्ति?

उत्तर तृणानि झञ्झावातेन सार्ध बहुकालं संघर्ष कृत्वा वीरपुरूषा इव शक्तिक्षये विनष्टेऽपि क्षितितले निपतन्ति

प्र.3 विश्वविधाता सदृशैः कान् अरचयत्?

उत्तर विश्वविधाता सृष्ट्रौ तृणादीनि पशून मानवान् च संरचयत्।

CBEO BHINDER

प्र.4 अश्वत्थमते मानवाः तृणवत् कम् उपेक्षते?

उत्तर अश्वत्थगते मानवाः तृणवत् स्नेहम् उपेक्षन्ते।

प्र.5 सृष्टि धारासु मानवो नाम कीदृशी सृष्टि?

उत्तर सृष्टिधारासु मानवो नाम निकृष्टतमा सृष्टिः।

प्र.1 ''हिंसानिरताः इति पदस्य विशेष्य पदं किम्?

उत्तर जीवाः

प्र.2 ''सबलजीवानाम्'' इति अस्य पदस्य किम् विलोम पदं?

उत्तर दुर्बलजीवानाम्

प्र.3 ''पिप्पल तरूः'' अस्य पदस्थ्य समानार्थकपदं किम्?

उत्तर अश्वत्थः

प्र.4 ते यथेच्छं ....' इत्यत्र ' ते ' सर्वनामस्थाने संज्ञापदं लिखत

उत्तर मनुष्याः

प्र.5 ''महारण्यम्'' इत्यनयोः पदयोः विशेष्य पदं किम्?

उत्तर अरण्यम्

प्र.6 ''मङ्गलम्'' इति पदस्य किं विलोम पदं

उत्तर अमङ्गलम्

प्र.7 ''सारहीनाः'' इति अर्थे किम् समानार्थक पदम् अस्ति?

उत्तर असाराः

लौकिक—साहित्यम्

1. आदि कविः कः वर्तते?

   महर्षि वाल्मीकि

CBEO BHINDER

2. आदिकाव्यं किम्?

रामायणम्

3. चतुर्विंशतिः साहस्त्री नाम्ना कः ग्रन्थः विख्यातः?

रामायणम्

4. रामायणे कति काण्डानि सन्ति?

सप्त काण्डानि

5. रामायणस्य प्रधान रसः कः

करूण रसः

6. शत–साहस्त्री संहिता नाम्ना कः ग्रन्थः विख्यात?

महाभारतम्

7. कार्ष्णवेदः कः कथ्यते? अस्य रचनाकारस्य च किम् नाम् आसीत्?

'महाभारतम्' इति ग्रन्थः कार्ष्णवेदः कथ्यते।

अस्य रचनाकारस्य वेदव्यासस्य (श्रीकृष्णद्वैपायान) वर्तते।

8. महाभारतस्य कथायाः विकासक्रमेण किम्–किम् नाम आसीत्

जय, भारतम्, महाभारतम्

9. वर्तमान महाभारतस्य कथा कति पर्वसु विभक्ता?

अष्टादश (18 पर्वषु)

10. श्रीमद्भगवद्गीता महाभारतस्य कस्मिन् पर्वणि विद्यते?

भीष्म पर्वणि

11. पञ्चमः वेदः कः कथ्यते?

महाभारतम्

12. 'बृहत्त्रयी' इति नाम्ना कानि काव्यानि प्रसिद्धानि सन्ति

(1) किरातार्जुनीयम् (2) शिशुपालवधम् (3) नैषधीयचरितम्

13. लघुत्रयी का कथ्यते?

(1) रघुवंशम् (2) कुमारसम्भवम् (3) मेघदूतम्

14. अश्वघोष विरचित ग्रन्थानां नामानि लिखत्।

(1) बुद्ध चरितम् महाकाव्यम (2) सौन्दरानंदन महाकाव्यम् (3) शाश्वती पुत्रप्रकरणम् (शारिपुत्रप्रकरणम्)

CBEO BHINDER

15. बुद्धचरितमहाकाव्ये कति सर्गाः सन्ति?

28 सर्गाः

16. बुद्धचरितमहाकाव्यस्य आधारग्रन्थः कः?

ललित–विस्तर (बौद्धग्रन्थः)

17. सौन्दरनंदमहाकाव्ये कति सर्गाः सन्ति?

अष्टादश (18) सर्गाः

18. कालिदासस्य महाकाव्यद्वयोः नाम लिखत्।

(1) रघुवंशम् (2) कुमारसंभवम्

19. कालिदास विरचिते खण्डकाव्ये के स्तः?

(1) ऋतुसंहारम् (2) मेघदुतम्

20. कालिदास विरचितानि नाटकानि कति सन्ति?

त्रीणि नाटकानि सन्ति (1) मालविकाग्निमित्रम् (2) विक्रमोर्वशीयम् (3) अभिज्ञानशाकुन्तलम्

21. कालिदासाय कः अलकारः प्रियः वर्तते?

उपमा अलंकार

22. रघुवंशमहाकाव्ये–कुमार सम्भव महाकाव्ये कति सर्गा सन्ति?

सन्ति रघुवंशे–एक्रोन विशंति (19) सर्गाः कुमार सम्भवे – सप्तदशक (17) सर्गाः सन्ति।

23. किराताजुनीयस्य रचयिता कः?

महाकविः भारविः

24. अर्थगौरवाय कः कवि प्रसिद्धः अस्ति?

महाकविः भारविः

25. किराताजुनीय महाकाव्ये कति सर्गाः सन्ति?

अष्टादश (18) सर्गाः सन्ति

26. मल्लिनाथस्य टीकायाः किम् नाम?

घण्टापथः

27. रावणवधम् इति महाकाव्यस्य रचयिता कः?

महाकविः भट्टिः

28. भट्टिकाव्यस्य (रावणवधम्) कथायाः मूलाधार ग्रन्थः कः?

CBEO BHINDER

आदिकाव्यं रामायणम्।

29. जानकी हरणम् कस्य रचना अस्ति?
महाकविः कुमारदासः

30. शिशुपालवधम् इति महाकाव्यस्य रचयिता कः?
महाकवि माघः

31. माघस्य जन्म कुत्र अगवत्?
राजस्थान प्रदेशस्य भीनमालनगरे।

32. शिशुपालवध महाकाव्ये कति सर्गाः सन्ति?
विंशति (20) सर्गाः।

33. माघे सन्ति त्रयो गुणाः'' इत्युक्त्यानुसारणे माघे त्रयः गुणाः के सन्ति?
(1) उपमा (2) अर्थगौरवम् (3) पदलालित्यञ्च

34. हरविजयम् इति महाकाव्यस्य रचयिता कः?
महाकवि रत्नाकरः

35. संस्कृत महाकाव्येषु सर्वाधिकंक बृहत्कायं महाकाव्यं किम्?
हरविजयम् महाकाव्यम्

36. धर्मशर्माभ्युदय महाकाव्यस्य रचयिता कः?
जैन महाकविः हरिश्चन्द्रः

37. राघव पाण्डवीयम् इति महाकाव्यस्य रचयिता कः?
कविराजः माधवभट्टः

38. नैषधीयचरितम् महाकाव्ये किं वर्णितमस्ति?
नलः दमयन्त्ययोः प्रेमकथा वर्णिता

39. नैषधीयचरितस्य रचयिता कः?
महाकविः श्री हर्षः

40. नैषधीय चरिते कति सर्गाः सन्ति?
द्वाविशंतिः (22) सर्गाः सन्ति।

41. 'सेतुबन्ध–महाकाव्यम्' कस्य महाकाव्यं अस्ति?

CBEO BHINDER

महाकवि प्रबरसेन

42. श्री कण्ठचरित–महाकाव्यस्य रचयिता कः?

महाकवि मंखः

43. न्वसाहसांक चरितस्य रचयिता कः?

पद्म गुप्त परिमलः

44. विक्रमाक देवचरित महाकाव्यस्य रचयिता कः?

महाकविः बिल्हणः

45. राजतरंगिणी महाकाव्यस्य रचयिता कः?

महाकवि–कल्हण

46. सोमपाल विजय महाकाव्यस्य रचयिता कः?

महाकवि जल्हणः

47. हम्मीर महाकाव्यस्य रचयिता कः?

महाकवि नयचन्दसुरिः

48. दूतकाव्य परम्परायाः प्रथमः ग्रन्थः कः?

मेघदूतः

49. मेघदूतकाव्ये कति श्लोकाः सन्ति?

121 श्लोकाः सन्ति।

50. घटकर्पर काव्यस्य रचयिता कः?

महाकविः घटकर्परः।

51. गाथा–सप्तशती इति काव्यस्य रचयिता कः?

महाकवि–हालः (सातवाहन)

52. अमरूकशतकस्य रचयिता कः?

अमरूक महाकविः

53. गीत गोविन्दस्य रचयिता कः?

महाकविः जयदेवः

54. गंगालहरी इति काव्यस्य रचयिता कः?

पण्डितराज–जगन्नाथः

CBEO BHINDER

55. चण्डीशतकस्य रचयिता कः?

महाकवि बाणभट्टः

56. सूर्यशतकस्य रचयिता कः?

मयूरभट्टः

57. गद्यकाव्यस्य प्रथमः लेखकः कः मन्यते?

सुबन्धुः

58. वासवदत्ता इति गद्यकाव्यस्य रचयिता कः?

सुबन्धुः

59. दशकुमार चरितस्य रचयिता कः?

महाकविः दण्डी

60. धूर्तो का रोमांस इति नाम्ना कः ग्रन्थः कथ्यते?

दशकुमारचरितं कथ्यते।

61. संस्कृत–गद्य–साहित्ये कस्य महाकवेः सर्वोच्चस्थानं वर्तते?

महाकवेः बाणभट्टस्य

62. हर्षचरितस्य रचयिता कः?

महाकवि बाणभट्टः

63. संस्कृत साहित्यस्य सर्वश्रेष्ठं गद्यकाव्यं किम्?

कादम्बरी

64. अभिनव बाणः इत्युपाधिना कः अलंकृत?

पं. अम्बिकादत्त व्यासः

65. शिवराज विजयस्य रचयिता कः?

पं. अम्बिकादत्त व्यासः

66. नाट्यशास्त्रस्य रचयिता कः?

भरतमुनिः

67. भासस्य कति नाटकानि प्राप्यन्ते तेषाम् नामानि लिखत –

CBEO BHINDER

भासस्य त्रयोदश नाटकानि प्राप्यन्ते – (1) प्रतिमानाटकं (2) अभिषेक नाटकं (3) मध्यम व्यायोगः (4) कर्णभारः (5) पञ्चरात्रम् (6) उरूभङ्म् (7) बालचरितं (8) दूतवाक्यं (9) दूतघटोत्कच (10) प्रतिज्ञायौगन्धरायणं (11) स्वप्नवासवदतम् (12) अविभारकम् (13) चारूदत्तम्

68. 'मृच्छाकटिकम्' इत्यस्य रचयिता कः?

शूद्रकः

69. कालिदासस्य सर्वस्वं किम् अस्ति?

अभिज्ञानशाकुन्तलम्

70. काव्येषु किम् रम्यम्?

काव्येषु नाटकं रम्यम्

71. नाटकेषु रम्या कः

नाटकेषु शकुन्तला रम्या।

72. सम्राट हर्षवर्द्धन विरचितानि रूपकाणि कति सन्ति?

त्रीणी रूपकाणि सन्ति – (1) प्रियदर्शिका (2) रत्नावली (3) नागानन्दं नाटकम्

73. मुद्राराक्षसनाटकस्य रचयिता कः?

विशाखदतः

74. संस्कृत नाट्य साहित्ये कुटनीति प्रधान (वीररसप्रधानं) नाटकं कः अस्ति?

मुद्राराक्षसम्

75. संस्कृत साहित्ये नायिका रहितं नाटकं किम्

मुद्राराक्षसम्

76. वेणी संहारम् इति नाटकस्य रचयिता कः?

भट्टनारायण

77. भवभूति विरचितानि कति नाटकानि सन्ति?

त्रीणी नाटकानि सन्ति – (1) महावीर चरितम् (2) मालतीमाधवम् (3) उत्तरराम चरितम्

78. उत्तरराम चरिते प्रधानः रसः कः?

करूणरसः

79. कस्मिन् भवभूतिः विशिष्यते?

उतरराम चरिते

CBEO BHINDER

80. कारूण्यं कः एव तनुते?

कारूण्यं भवभूतिः एव तनुते।

81. अनर्घराघवम् इति नाटकस्य रचयिता कः?

महाकविः मुरारिः

82. आश्चर्य चूडामणिः इति नाटकस्य रचयिता कः?

शक्ति भद्रः

83. बाल रामायण नाटकस्य रचयिता कः?

राजशेखर

84. कर्पूरमंजरी इति रूपकस्य रचयिता कः?

राजशेखरः

85. हनुमाननाटकस्य रचयिता कः?

दामोदर मिश्रः

86. कुन्दमाला इति नाटकस्य रचियता कः?

दिङ्नागः

87. प्रबोध चन्द्रोदयः इति नाटकस्य रचयिता कः?

कृष्णमिश्रः

88. प्रसन्नराघवम् नाटकस्य रचयिता कः?

जयदेवः

89. लटकमेलक प्रहसनस्य रचयिता कः?

कविराजः शंखराजः

90. पञ्चतन्त्रस्य रचयिता कः

पं. विष्णु शर्मा

91. पंचतन्त्रे कति तन्त्राणि अध्यायाः वा सन्ति?

पञ्च अध्यायाः सन्ति (1) मित्रभेदः (2) मित्रलाभः (3) काकोलूकीयम् (4) लब्धप्रणाशः (5) अपरिक्षिकारकम्

92. हितोपदेशस्य रचयिता कः?

नारायण पण्डितः

93. वृहत्कथायाः रचयिता कः?

CBEO BHINDER

गुणाढ्यः

94. कथा सरितसागरस्य रचयिता कः?

सोमदेव भट्टः

आधुनिक संस्कृत साहित्य परिचयः

1. ईश्वर विलासः केन रचितः?
सीताराम भट्ट पर्वणी करेण।

2. 'कच्छवंश' केन रचितः?
राजवैद्येन

3. मानवंशम् केन रचितम्?
सूर्यनारायण शास्त्रिणा।

4. 'हरनामामृतम्' महाकाव्यस्य रचयिता कः?
पण्डित विद्याधरशास्त्री

5. 'श्री महावीर सौरभम्' कस्य रचना अस्ति?
आचार्य मधुकरशास्त्री

6. 'लेलिनामृतम्' महाकाव्यस्य रचयिता कः?
श्री पद्मदत्त ओझा

7. 'जरासन्धवधम्' कस्य महाकाव्यम्?
श्री गोस्वामी हरिरायस्य

8. 'मोहभंग' महाकाव्यस्य रचयिता कः?

डॉ.रसिक बिहारी जोशी

9. 'महारथी' महाकाव्यस्य रचयिता कः?

पण्डित गुलाबचन्द्र बुलेट

10. 'चन्द्रमहीपति' उपान्यासस्य रचयिता कः?

श्री निवासाचार्यः

11. 'यात्रा विलासम्' उपन्यासस्य लेखकः कः?

पं. नवल किशोर शास्त्री कांकरः।

12. 'प्रमेय परिजातस्य' रचयिता कः अस्ति?

गिरिधर शर्मा चतुर्वेदी

13. 'आदर्श दम्पत्तिः' उपन्यासः केन रचितः?

वृद्धिचन्द्र शास्त्रिणा

14. विश्वम्भरा पत्रिकायाः सम्पादनं केन कृतम्?

CBEO BHINDER

डॉ. प्रभाकर शास्त्रिणा

15. 'दायरे' इति धारावाहिक माध्यमेन कः बहुचर्चित?

डॉ. हरिराम आचार्यः

16. डॉ. रसिक बिहारी जोशी केन पुरस्कारेण सम्मानितः?

श्री हारितः ऋषिः पुरस्कारेण।

17. 'आत्मवेदना' कथायाः रचयिता कः?

डॉ. प्रभाकर शास्त्री।

18. निम्नलिखितानां कृतीनां कृतिकाराः के? नाम निर्देशं कुरूत

(i) बाल शाकुन्तलम्, भारत विजयम्, हरिचन्द्र नाटकम् – गोविन्द प्रसाद शास्त्री

(ii) दुर्बल बलम्, पूर्णानन्दम्, कलिपलायनम् – श्री विद्याधर शास्त्री

(iii) कर्तव्य परायणता, धनिक धूर्तता, प्रेमपरीक्षा – डॉ. नारायण शास्त्री कांकरः

(iv) साहित्य लहरी, कर्मक्षेत्रे, चित्तौड़ सिंह – डॉ. हरिराम आचार्यः

(v) इन्द्रविजय, कादम्बिनी, अहोरात्रम् – पं. मधुसुदन ओझा

छन्दोज्ञानम्

प्र.1 छन्दस्य परिभाषा लिखत्।

उत्तरम्– नियतवर्णानां मात्राणां वा नियमबद्धं वाक्यं वाक्य समूहो वा 'छन्दः' शब्देन अभिधीयते।

प्र.2 वर्णछन्दसः अपर नाम किम् अस्ति?

उत्तरम्– वर्णिक छंदः (वृतम्)

प्र.3 मात्रिकछन्दसः अपर नाम् किम्अस्ति ?

उत्तरम्–''जाति'' इति अस्ति।

प्र.4 गुरूः कः स्वरः भवति।

CBEO BHINDER

उत्तरम्– गुरूः दीर्घः स्वरः भवति

प्र.5 छन्दशास्त्रे ह्रस्वस्वर कः कथ्यते ?

उत्तरम्–लघुः कथ्यते।

प्र.6 गणः कः कथ्यते ?

उत्तरम्–त्रयाणां वर्णानां समूहः गणः कथ्यते।

प्र.7 गणाः कति भवन्ति ?

उत्तरम्– गणाः अष्टौ भवन्ति।

प्र.8 छन्दशास्त्रे यतिः शब्दस्य कः अर्थ अस्ति ?

उत्तरम्– छन्दशास्त्रे यतिः शब्दस्य अर्थः ''विरामः'' इति भवति।

प्र.9 मगणस्य स्वरूपं लिख्यताम्।

उत्तरम्–मगणस्य स्वरूपं ''मातारा'' ऽऽऽ अस्ति।

प्र.10 कस्मिन गणे सर्वे वर्णाः लघवः भवन्ति।

उत्तरम्– नगणे सर्वे वर्णाः लघवः भवन्ति।

प्र.11 गणस्वरूपस्य लघुसूत्रं लिख्यताम्।

उत्तरम्–गणस्वरूपस्य लघुसूंत्र ''यमाताराजभानसलगाः'' इति अस्ति।

प्र.12 ''सम्बन्धः'' इत्यस्मिन शब्दे कः गणः ?

उत्तरम्–सम्बन्धः इति शब्दे ''मगणः'' अस्ति।

प्र.13 प्रतिपादं वर्णानां गणना कस्मिन छंदसि भवति?

उत्तरम्–प्रतिपादं वर्णानां गणना वर्णिक छंदसि भवति।

CBEO BHINDER

प्र.14 छन्दशास्त्रस्य प्रणेता कः अस्ति ?

उत्तरम्– पिङ्गलाचार्यः अस्ति।

प्र.15 उपेन्द्रवज्राछन्दसः लक्षणं लिख्यताम्।

उत्तरम्–उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततौ गौ।

प्र.16 अधोलिखिते कस्यापि एकस्य छन्दसः लक्षणं उदाहरणं च लिख्यताम्।

(अ) अनुष्टुप (ब) वसन्ततिलका

उत्तरम्–वसन्त तिलका

लक्षणम्– उक्ता वसन्ततिलका तभजाजगौ गः।

उदाहरणम्– पापान्विारयति योजयते हिताय

गुह्यं निगूहति गुणान्प्रकटीकरोति।

आपद्गतं च न जहाति ददाति काले

सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः।

प्र.17 निम्नलिखित– कस्यापि एकस्याः पंक्तेः गणचिह्नप्रदर्शयन् छन्दसः नामोल्लेखं कुरूत–

1. महिम्नामेतस्मिन् विनयशिशिरो मौग्ध्यमसृणोः।
2. इतर–पाप–फलानि यदृच्छया।

उत्तरम्– यगण मगण नगण सगण भगण ल.गु

1. महिम्नामेतस्मिन् विनयशिशिरो मौग्ध्यमसृणोः।

छन्द का नाम– शिखारिणी छन्दः

नगण भगण भगण रगण

इतर पाप–फलानि यदृच्छया।

CBEO BHINDER

छन्द का नाम– द्रुतविलम्बितम्।

प्र.18 इन्द्रवज्रा छन्दसि कति वर्णाः भवन्ति?

उतरम्–एकादशवर्णाः भवन्ति।

प्र.19 वर्णानाम उच्चारणकालः किम् उच्यते ?

उत्तरम्– मात्रा इति उच्यते।

अलंकार

प्रदत्तविकल्पेभ्यः उत्तरं चित्वा लिखत–

प्रश्नः–1 'अलङ्कारः' शब्दस्य तात्पर्योऽस्ति–

(1) अलंकरो इति अलंङकारः।

(2) अलंकृतिरलङ्कारः।

(3) अलंक्रियते अनेन इति अलङ्कारः।

(4) सर्वे (3)

प्रश्नः–2 अलङ्कारसम्प्रदायस्य प्रवर्तकः आचार्य कः ?

(1) भरतमुनिः (2) दण्डी

(3) भामहः (4) विश्वनाथः (3)

प्रश्नः–3 उपमा अलंकारे भवति–

(1) उपमानोपमेययोः प्रस्फुटं सुन्दरं साम्यम्।

(2) गूढं वैकृतिकं साम्यम्।

(3) कश्चित् विचित्रं साम्यम्।

(4) अस्पष्टं प्राकृतिकं साम्यम्। (1)

प्रश्नः–4 'नवपलाशपलाशवनं पुरः स्फुटपरागपरागतपंकजम्।' इत्यत्र कोऽलंकारः ?

(1) श्लेषः (2)उपमाः

CBEO BHINDER

(3) रूपकम्　　　(4) यमकम्　　　(4)

प्रश्नः–5 कस्मिन्नलंकारे प्रायः, मन्ये, शंके, ध्रुवम् इत्यादयाः शब्दाः प्रयुज्यन्ते ?

(1) यमकम　　　(2) उपमायाम्

(3) रूपके　　　(4) उत्प्रेक्षायाम्　　　(4)

लघूत्तरात्मक प्रश्नाः–

प्रश्नः–1 काव्यादर्शस्य रचयिता दण्डिनानुसारेण अलङ्कारस्य स्वरूपं भवति।

उत्तरम्– काव्यशोभाकारान् धर्मान् अलङ्कारान् प्रचक्षते।

प्रश्नः–2 'स्तम्बेन नीवार इवावशिष्टः अस्मिन् वाक्ये अलंकारः वर्तते ?

उत्तरम्– उपमा अलङ्कारः अस्ति।

प्रश्नः–3 ''पादं सुमेरोरिव वज्रभिन्नम्'' अस्मिन् वाक्ये अलंकारः वर्तते ?

उत्तरम्– उपमा अलङ्कारः अस्ति।

प्रश्नः–4 ''वटुपरिषदं पुण्यश्रीकः श्रियैव सभाजयन्'' इत्यत्र अलङ्कार वर्तते ?

उत्तरम्– उत्प्रेक्षा अलंकारः वर्तते।

प्रश्नः–5 अयोधातुं यद्वप्परिलघुरयस्कान्तः शकलः इत्यत्र अलङ्कार वर्तते।

उत्तरम्– उपमा अलङ्कारः अस्ति।

प्रश्नः–6''कुवलयदलस्निग्धश्यामः'' अस्मिन् वाक्ये अलंकारः वर्तते ?

उत्तरम्– उपमा अलङ्कारः वर्तते।

प्रश्नः– 7 ''संवृति प्रतिबिम्बतेव निखिला सैवाकृतिः सा द्युतिः'' इति पद्यांशे अलङ्कारः वर्तते ?

उत्तरम्– उत्प्रेक्षा अलंकारः वर्तते।

प्रश्नः–8 '' क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम्'' इति पद्यांशे अलङ्कारः वर्तते ?

उत्तरम्– यमक अलङ्कारः वर्तते।

प्रश्नः–9 ''सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम्'' अस्मिन् पद्यांशे अलङ्कार वर्तते ?

उत्तरम्– अर्थान्तरन्यासः अलङ्कारः वर्तते।

प्रश्नः–10 ''शब्दार्थौः सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते'' अस्मिन् पद्यांशे अलङ्कार वर्तते ?

उत्तरम्– उपमा अलङ्कारः वर्तते।

CBEO BHINDER

प्रश्नः—11 रमते न मरालस्य मानसं—मानसं विना'' अस्मिन् पद्यांशे अलङ्कार वर्तते ?

उत्तरम्— यमक अलङ्कारः वर्तते।

प्रश्नः—12 ''निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः'' अस्मिन् पद्यांशे अलङ्कार वर्तते ?

उत्तरम्— अनुप्रास अलङ्कारः वर्तते।

प्रश्नः—13 ''सिन्दूरद्रवस्नातानामिव वरूणदिगवलम्बिनाम्'' अस्मिन् पद्यांशे अलङ्कार वर्तते ?

उत्तरम्— उत्प्रेक्षा अलंकारः वर्तते।

प्रश्नः—14 अस्ति यद्यपि सर्वत्र नीरं नीरज—राजितम् इत्यत्र अलङ्कारः वर्तते ?

उत्तरम्— अनुप्रास अलङ्कारः वर्तते।

प्रश्नः—15 अधोलिखितपरिभाषासु रिक्तस्थानपूर्तिः कार्याः

(1) अनुप्रास...वैषम्येऽपि स्वरस्य यत्। **(शब्दसाम्यम्)**

(2) सत्यर्थे .... स्वर—व्यंजन—संहतेः। **(पृथगर्थायाः)**

(3) .... तेनैवावृत्तिर्यमकं विनिगद्यते। **(क्रमेण)**

(4)दृष्टान्तस्तु...वस्तुनः प्रतिबिम्बनम्। **(सधर्मस्य)**

(5)............................. पदैरनेकार्थाभिधाने श्लेष इष्यते। **(श्लिष्टैः)**

(6) .... साम्यमुपमेत्यभिधीयते। **(प्रस्फुटं सुन्दरं)**

प्रश्नः—16 रूपक अलङ्कारस्य लक्षणं लिखत।

उत्तरम्— तद्रूपकमभेदो यः उपमानोपमेययोः

प्रश्नः—17 उत्प्रेक्षा अलङ्कारस्य लक्षणं लिखत।

उत्तरम्— ''सम्भावनमथोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य समेन यत्।''

प्रश्नः—18 यमक अलङ्कारस्य लक्षणं लिखत।

उत्तरम्— '' सत्यर्थे पृथगर्थायाः स्वरव्यंजन संहतेः।

क्रमेण तेनैवावृत्तिर्यमकं विनिगद्यते।।''

प्रश्नः— 19 उपमा अलङ्कारस्य लक्षणं लिखत।

उत्तरम्— प्रस्फुटं सुन्दरं साम्यमुपमेत्यभिधीयते।

प्रश्नः—20 कुंचित—कुचितैः कच—कलापैः कमनीय—कपोलपालिः अनुचरः तोरणदुर्गं प्रयाति। अस्मिन् वाक्ये अलङ्कारः वर्तते।

CBEO BHINDER

उत्तरः–अनुप्रासः अलंङ्कारः वर्तते।

अपठित–अववोधनम्

01.अपठितगद्यांशः

अधोलिखितान गंद्याशन–पठित्वा एतदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि यथा निर्देशं लिखत–

अयम् अस्मांक भारत देशः अस्ति। यत्र भरतनामकः राजा वसति स्म। तस्य सम्बधात् अस्य नाम भारतम् इति। अस्य उत्तरस्यां दिशि हिमालयः पर्वतः दक्षिणस्याम् च हिन्द महासागरः अस्ति। अत्र गंगायमुना सरयूगोदावरी प्रभृतयः देवनद्यः प्रवहन्ति, यासां जलेन भारतभूमिः शस्यश्यामला अस्ति।

विविधतायाम् एकता भारतस्य विशेषता अस्ति। अस्माकं राष्ट्र ध्वजः त्रिवर्णात्मकः। राष्ट्रीयवाक्यम्–''सत्यमेव जयते नानृतम्'' राष्ट्रीय चिन्ह्म् सिंहशीर्षम, राष्ट्रगीतं, राष्ट्रभाषा च अस्य राष्ट्रीयतायाः मुख्यधाराः सन्ति। संस्कृतभाषा एव अस्य प्राचीनतमा भाषा अस्ति। अस्य देशस्य गौरवम् प्राचीनम् अस्ति। ज्ञानविज्ञाने अयं देशः विश्वगुरुः इति कथ्यते। भारतस्य उन्नत्यै एव अस्माकं समयस्य धनस्य च अधिकतमः उपयोगः भवेत् इति अस्मांक संकल्पः प्रत्येकः नागरिकः भारतदेशस्य विकासाय प्रयत्नशीलो भवेत्। यतोहि–

''जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी।''

प्रश्नाः

1. कस्य सम्बधात् अस्य नाम भारतम् अस्ति ? (एकपदेन उत्तरत)
   उत्तर– भरत नामकस्य राज्ञः।
2. भारतस्य कस्यां दिशि हिमालयः पर्वतः वर्तते।
   उत्तर– उत्तारस्याम् ।
3. अस्मांक राष्ट्र ध्वजः कीदृश ?

CBEOBHINDER

उत्तर– त्रिवर्णात्मकः।

4. ज्ञान विज्ञाने भारत देशः कः कथ्यते ?

उत्तर–विश्वगुरुः ।

5. भारतस्य विशेषता का अस्ति ?

उत्तर– विविधतायाम् एकता भारतस्य विशेषता अस्ति।

6. अत्र काः नद्यः प्रवहन्ति ?

उत्तर–अत्र गंगायमुनासरयूगोदावरी प्रभृतयः देवनद्यः प्रवहन्ति।

7. अस्माकं राष्ट्रीय वाक्यं किमस्ति ?

उत्तर– अस्माकम् राष्ट्रीयवाक्यम् सत्यमेव जयते नानृतम् 'इति अस्ति।

8. देवनद्यः ''इति कर्तृपदस्य क्रिया पदं किम् प्रयुक्तम्।

उत्तर–प्रवहन्ति।

9. प्राचीनतमा ''इति विशेषणस्य विशेष्यपदं किम् ?

उत्तर– भाषा।

10.तस्य सम्बन्धात– अत्र ''तस्य'' इति सर्वनाम पदस्थाने संज्ञापदं किम् ?

उत्तर– भरत राज्ञः।

11.असत्यम्'' इति पदस्य विलोमपदमत्र किम् प्रयुक्तम् ?

उत्तर–सत्यम्।

12.उपर्युक्त गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत ?

उत्तर–अस्माकं भारत देशः

2.अपठितगंद्यांशः

सर्वासु भाषासु संस्कृतभाषा प्राचीनतमा भाषा अस्ति। या परिष्कृता, परिशुद्धा दोषरहिता भाषा सा संस्कृत भाषा इति कथ्यते। विश्वस्य प्राचीनतमाः– चतुर्वेदाः पुराणानि रामायणम्, महाभारतम च अस्यामेव भाषायाम् लिखिताः सन्ति। भारतस्य सांस्कृतिकं महत्वम् अस्यामेव भाषायाम् सुरक्षितम् अस्ति। अनया भारतम् एकतायाः सूत्रे निबद्धम्। संस्कृत भाषायाः साहित्यम् समुद्रवत व्यापकम्। संस्कृतस्य व्याकरणम् अद्वितीयम् अस्ति। अस्माकं संस्कृतिः अस्यामेव प्रतिबिम्बिता वर्तते।

CBEO BHINDER

सर्वकारेणापि संस्कृत भाषाध्ययनं अनिवार्यं कृतम्। वर्तमाने भौतिके युगे जीवनोपयाोगिनां वस्तूनां कर्तव्याकर्तव्यज्ञानस्य, धर्म–अर्थ–काम–मोक्षाणां, नैतिकी–शिक्षायाः ज्ञानस्य च आवश्यकता वर्तते। ''रामवत् व्यवहारं कुरू न तु रावणादिवत् इति।'' अतः संस्कृतसाहित्यम् अस्मभ्यं व्यवहारिकीं नैतिकीं शिक्षां ददाति। सम्प्रति सर्वत्रापि अनुशासनहीनता, स्वार्थपरता चरित्रहीनता च दृश्यते, एतत् सर्वं, संस्कृत भाषा एव दूरीकर्तुं सक्षमा। अस्माभिः संस्कृतं पठनीयम्। स्वसंस्कृतेः ज्ञानार्थं संस्कृतज्ञानम् आवश्यकं वर्तते। अस्माकं कर्तव्यमस्ति यत् संस्कृतस्य प्रचारे–प्रसारे अधिकतमं प्रयत्नं कुर्याम।

प्रश्नाः

1. सर्वासु भाषासु का प्राचीनतमा भाषा अस्ति ? (एक पदेन उत्तरत)

   उत्तर– संस्कृत भाषा।

2. समुद्रवत् किम् व्यापकम् ?

   उत्तर– संस्कृत साहित्यम्।

3. संस्कृतस्य व्याकरणम् कीदृशम् अस्ति ?

   उत्तर– अद्वितीयम्।

4. केन संस्कृत भाषाध्ययनं अनिवार्यं कृतम्?

   उत्तर– सर्वकारेण।

5. संस्कृत भाषा कां कथ्यते ? (पूर्ण वाक्येन उतरत)

   उत्तर–परिष्कृता, परिशुद्धा दोषरहिता भाषां इति ''संस्कृत भाषा'' ।

6. अस्माकं कर्तव्यं किमस्ति ?

   उत्तर– अस्माकं कर्तव्यम अस्ति यत् संस्कृतस्य प्रचार–प्रसारे अधिकतमं प्रयत्नं कुर्याम।

7. किमर्थं संस्कृत ज्ञानम् आवश्यकं वर्तते ?

   उत्तर–स्व संस्कृतेः ज्ञानार्थं संस्कृत ज्ञाम् आवश्यकं वर्तते।

8. 'शिक्षां ददाति'– अत्र ददाति' क्रियायाः कर्तृपदं किं प्रयुक्तम् ?

   उत्तर–संस्कृत साहित्यम्।

9. ''प्राचीनतमा भाषा''– इत्यनयोः पदयोः विशेषण पदं किम्?

   उत्तर–प्राचीनतमा।

CBEO BHINDER

10. ''अनया भारतम्''–अत्र अनया 'इति सर्वनाम स्थाने संज्ञापदं किम् ?

उत्तर–संस्कृत भाषया ।

11. ''रामवत्'' इति पदस्य विलोमपदं चित्वा लिखत।

उत्तर–रावणवतः।

12. उपर्युक्त गद्यांशस्य समचितं शीर्षकं लिखत्।

उत्तर–''संस्कृत भाषायाः महत्वम् ।''

03.अपठितगंद्यांशः

प्राचीनकालादारम्भ्य भारतवर्षे अनेके कवयः अभवन् वर्तमान युगेऽपि शतशः कवयः प्रसिद्धाः सन्ति। वाल्मीकि काव्यक्षेत्रे प्रसिद्धः बाण भट्टः गद्यकाव्यक्षेत्रे विख्यातः भासभवभूतिश्च नाट्यक्षेत्रे प्रसिद्धोस्तः परन्तु महाकवि कालिदासः सर्वक्षेत्रेषु सर्वोत्तमः विद्यते।

विश्वेऽस्मिन् न कोऽपि देशो प्रान्तो वा विद्यते यत्रत्याः जनाः कालिदासं न विदन्ति। भारतीयेषु कविषु कालिदासः एवं भूयसि कीर्तिम् अलभत् आनन्दवर्धनाचार्यः कालिदासं महाकविः आह। प्रसन्नराघवस्य कर्ता जयदेवस्तं' कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः अकथयत्। कविकुलगुरुः महाकवि कालिदासः संस्कृतसाहित्यस्य अद्यावधि कनिष्ठिकाधिष्ठितकविरस्ति।

कालिदासकृत–ग्रन्थेषु रघुवंश कुमारसंभवश्चेति द्वे महाकाव्ये मेघदूत–ऋतुसंहारमिति खण्डाकाव्यद्वयम। मालविकाग्निमित्रं, विक्रमोर्वशीयं अभिज्ञाशाकुन्तालदीनि त्रीणि नाटकानि। एषु ग्रन्थेषु रघवंशमहाकाव्यं यथा चरित्र वर्णन दृष्टया गौरवान्वितं स्वीक्रियते, तथैव अभिज्ञानशाकुन्तलं नाम नाटक समस्तेऽपि नाट्यसाहित्ये सर्वोत्कृष्टं स्थानं लभते। उपमा क्षेत्रे तु कालिदासः अद्वितीयः कविरस्ति। वस्तुतः संस्कृत साहित्याकाशे कालिदासः दैदीप्यमानं नक्षत्रमिव शोभते।

प्रश्नाः

प्र.1 कः गद्यकाव्यक्षेत्रे विख्यातः ? (एक पदेन उतरत)

उत्तर– बाण भट्टः ।

प्र.2 वाल्मीकि कस्मिन क्षेत्रे प्रसिद्ध ?

उतर– काव्यक्षेत्रे ।

प्र.3 सर्वेषु क्षेत्रेषु सर्वोत्तमः कः विद्यते ?

उतर– महाकविः कालिदासः।

CBEO BHINDER

प्र.4 कः कालिदासं महाकविः आह?

उतर– आनन्दवर्धनाचार्यः ।

प्र.5 कालिदासकृत द्वे महाकाव्ये के स्तः ?

उतर–कालिदासकृतं द्वे महाकाव्ये रघुवंश कुमारसम्भवञ्चेति स्तः।

प्र.6 महाकवि कालिदासः अद्यावधि कीदृशः कविरस्ति?

उतर– महाकवि कालिदासः संस्कृत साहित्यस्य अद्यावधि कनिष्ठिकाधिष्ठित कविरस्ति।

प्र.7 संस्कृत साहित्याकाशे कालिदासः कथं शोभते ?

उतर–संस्कृत साहित्याकाशे कालिदासः दैदीप्माननक्षत्रमिव शोभते।

प्र.8 अभवन् इति क्रियायाः कर्तृपदं किम् ?

उतर– कवयः।

प्र.9 कविकुलगुरुः इति कस्य विशेषणं वर्तते ?

उतर– कालिदासस्य।

प्र.10 जयदेवस्तम् अत्र'' इति सर्वनाम स्थाने संज्ञा पदं किम् ?

उतर– कालिदासम्।

प्र.11 ''द्वितीय'' इति पदस्य विलोम पदं चित्वा लिखत्?

उतर– अद्वितीयः

प्र.12 उपर्युक्त गंद्याशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत् ?

उतर– महाकवि कालिदासः।

04.अपठितगद्यांशः

वृक्षाः भूमौउद्भवन्ति । वृक्षाः अपि मनुष्य इव भुक्त्वा पीत्वा च जीवन्ति । मूलानि वृक्षाणां मुखानि भवन्ति। ते पादैः जलं पिबन्ति अत एव पादपाः कथ्यन्ते। तेषां मूलानि भूमितः रसं ग्रहीत्वा सर्वेषु अवयवेषु नयन्ति, तेन ते प्रवर्धन्तेः पुष्पन्ति, फलन्ति। वृक्षाः अपि शीतातपैः प्रभाविताः भवन्ति। तेऽपि सुखानि दुःखानि च अनुभवन्ति । तेषु अपि प्राणाः भवन्ति, अतएव ते प्राणिनः इव जायन्ते, वर्धन्ते, पुष्पन्ति, फलन्ति, म्रियन्ते च । ते कदापि खगमृगजलचरनराः इव न विचरन्ति अतः अचराः कथ्यन्ते। बहूपकुर्वन्ति वृक्षाः प्राणिनाम्।

CBEO BHINDER

वृक्षाः अशरणानां शरणम् बुभूक्षितानां भोजनं, संतप्तानां समाश्रयाः, वृष्टिकारकाः सन्ति । वृक्षारोपणं–वृक्षरक्षणं च अस्माकं रक्षायै परमावश्यकम्।

1. वृक्षाणाम् मुखानि कानि भवन्ति? (एक पदेन उत्तरम्)

उतरम्– मूलानि ।

2. वृक्षाः कुत्र उद् भवन्ति ?

उतरम्–भूमौ ।

3. के अपि शीतातपैः प्रभाविता भवन्ति

उतरम्– वृक्षाः।

4. वृक्षाः प्राणीनाम् कृते किं कुर्वन्ति ?

उतरम्– बहूपकुर्वन्ति

5. के पादपाः कथ्यन्ते (पूर्ण वाक्येन उतरत्त)

उतरम्– वृक्षा पादपाः कथ्यन्ते।

6. तेषां मूलानि भूमितः किं ग्रहन्ति?

उतरम्– तेषां मूलानि भूमितः रसं ग्रहन्ति।

7. वृक्षाः कदापि कैः इव न विचरन्ति?

उतरम्– वृक्षाः कदापि खगमृगजलचरनराः इव न विचरन्ति।

8. बहूपकुर्वन्ति वृक्षाः प्राणीनाम्। इत्यस्मिन वाक्ये ''उपकुर्वन्ति'' इति क्रिया पदस्य कर्तृपदं किं?

उतरम्– वृक्षाः

9. तेषु अपि प्राणाः भवन्ति। अस्मिन् वाक्ये 'तेषु' इति सर्वनामपदं कस्य संज्ञा पदस्य स्थाने प्रयुक्तम्?

CBEO BHINDER

उतरम्–''वृक्षेषु'' इति स्थाने।

10. ''चराः'' इत्यस्य विलोमपदं गद्यांशांत् चित्वा लिखत।

उतरम्–अचराः।

11. वृक्षाः वृष्टिकारकाः सन्ति। इत्यत्र विशेष्य पदं किं?

उतरम्– वृक्षाः।

12. गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत।

उतरम्– वृक्षाणां महत्वम् ।

लघु निबन्ध लेखनम्

संस्कृत भाषायाः महत्वम्

संस्कृत भाषा विश्वस्य प्राचीनतमा भाषा अस्ति। प्राचीन काले इयं जनासाधारणस्य भाषा आसीत्। तदा सर्वे जनाः संस्कृतम् एव वदन्ति स्म। संस्कृत भाषा सर्वाः भाषा : शब्द दानेन पोषयति। अतः संस्कृत भाषा सर्वासां भाषाणं जननी अस्ति। भारतीया संस्कृतिः अस्याम् एव भाषायाम् सुरक्षिता अस्ति। ये एतां ''मृत भाषा '' इति कथयन्ति ते एव मृताः सन्ति। ते अस्याः भाषायाः महत्वं न जानन्ति। अस्माकम् वेदा पुराणानि महाकाव्यानि अस्यां भाषायाम् एव सन्ति। अतः अस्माभिः अस्याः प्रचारः प्रसारः च कर्त्तव्यः।

विद्यालस्य वार्षिकोत्सवः

अस्माकम् विद्यालयः राजकीयः विद्यालयः अस्ति। अत्र पठनस्य तु श्रेष्ठा व्यवस्था अस्ति एव युगपदेव क्रीड़ानामपि सुलभा व्यवस्था अस्ति। अतएव अस्माकम् विद्यालयस्य सर्वासां कक्षाणां परिणामः शतप्रतिशतं भवति। क्रीड़ाप्रतियोगितासु अपि अस्माकं विद्यालयस्य छात्राः बहून् पुरस्कारान् लभन्ते। अस्माकम् विद्यालयस्य **वार्षिकोत्सवः** गतसप्ताहेः सम्पन्नो जातः। अस्माकं प्रदेशस्य राज्यपालः मुख्यः अतिथिः आसीत्।

मम ग्रामः

मम ग्रामः उदयपुरस्य समीपं वर्तते। मम ग्रामस्य नाम सुन्दरम् वर्तते। अस्य ग्रामस्य समीपे क्षेत्राणि सन्ति। क्षेत्रेषु कृषकाः अन्नम् उत्पादयन्ति। मम ग्रामस्य जलवायुः शुद्धं स्वास्थ्यवर्द्धकं च अस्ति। ग्रामं परितः वृक्षाः

CBEO BHINDER

उपवनानि च सन्ति। अस्य ग्रामस्य जनानां जीवनम् अति सरलम् अस्ति। ते परिश्रमशीलाः सन्ति। ग्रामे एका भव्या पाठशाला अस्ति। अत्र ग्रामस्य बालकाः बालिकाश्च सदैव पठन्ति वस्तुतः अयम् आदर्श ग्रामः अस्ति।

अस्माकं विद्यालयः

अस्माकम् विद्यालयः नगरात् बहिः रम्यप्रदेशे अस्ति। अस्य नाम राजकीयः उच्च माध्यमिकः विद्यालय अस्ति। अस्माकं विद्यालये पञ्चदश अध्यापकाः पञ्चशतं छात्र–छात्राश्च सन्ति। सर्वे अध्यापकाः विविध विषयेषु निपुणाः सन्ति। अध्ययने तत्पराः छात्राः क्रीडायाम् अपि कुशलाः सन्ति। कन्दुकक्रीडायाम् अस्माकं विद्यालयः प्रथमम् अस्ति। विद्यालयं परितः एकं रमणीयकम् उद्यानम् अस्ति। अयं विद्यालयः साक्षात् देवमंदिरम् एव अस्ति

विद्यायाः महत्वम्

विद्याधनं प्रधानं धनम् अस्ति। पुण्यं पापम् इति ज्ञातं विद्यया एव भवति। स्व कर्तव्यज्ञानम् अपि विद्यया एवं भवति। विद्या मनुष्याय विनयं ददाति। विनयात् मानवः पात्रतां याति। पात्रत्वात् च मनुष्यः धनं प्राप्नोति। विद्या मनुष्यस्य सुन्दररूपम् अस्ति विद्यारहितः पुरुषः साक्षात् पशुः एव भवति। विद्या दानेन वर्धते संचयात् च नश्यति। अतः विद्या अपूर्व श्रेष्ठं च धनम् अस्ति।

अनुवाद कार्य

- 1.मैं असत्य नहीं बोलता हूँ।– अहम् असत्यं न वदामि।
- 2.छात्र विद्यालय में खेलते हैं।–छात्राः विद्यालये क्रीडन्ति।
- 3.तुझे सदा सत्य बोलना चाहिए।–त्वं सदा सत्यं वदेः।
- 4.छात्र शिक्षक से व्याकरण पढता है। – छात्रः शिक्षकात् व्याकरणं पठति ।
- 5.राम पत्र लिखता है। – रामः पत्रं लिखति ।
- 6.वृक्ष से पत्ता गिरता है । – वृक्षात् पत्रं पतति ।
- 7.गांव के दोनों ओर वृक्ष है । – ग्रामम् अभितः वृक्षाः सन्ति ।
- 8.जहां नारियां पूजी जाती है, वां देवता निवास करते है। – यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।
- 9.गंगानदी हिमालय से प्रकट होती है । – गंगानदी हिमालयात् प्रभवति ।
- 10.छात्र कवि में कालिदास श्रेष्ठ है।– कविषु कालिदासः श्रेष्ठः ।
- 11.छात्र शिक्षक से व्याकरण पढता है। – छात्रः शिक्षकात् व्याकरणं पठति ।
- 12. याचक राजा से धन मांगता है।– याचकः नृपं धनं याचते ।
- 13. या मुनि मोक्ष के लिए ईश्वर को भजता है।– मुनिः मोक्षाय ईश्वरं भजति ।
- 14. गंगा हिमालय से निकालकर आती है– गंगा हिमालयात् निर्गत्य आगच्छति ।
- 15. गोपाल पढने से प्रमाद करता है – गोपालः पठनात् प्रमाद्यति ।
- 16.राजा निर्धन का धन देता है।– राजा निर्धनेभ्यः धनं ददाति ।
- 17. विद्या सत्य से शोभित होती है ।– विद्या सत्येन शोभते ।
- 18. पिता पुत्र से स्नेह करता है ।– पिता पुत्रे स्निह्यति ।

- 19. मेरी ईश्वर में श्रद्धा और निष्ठा है।– मम ईश्वरे श्रद्धा निष्ठा च स्तः।
- 20. मैं इस समय अध्ययन में लगा हुआ हूँ।– अहम् अस्मिन् समये अध्ययने लग्नोऽस्मि।
- 21. वह मेरे साथ बाजार जायेगा ।– सः मया सह आपणं गमिष्यति ।
- 22. तुम उसके साथ खेलो ।– त्व तेन सह क्रीड ।
- 23. पिता पुत्र के साथ बाजार जाता है।– पिता पुत्रेण सह आपणं गच्छाति।
- 24. सज्जन स्वभाव से सरल होता है। – सज्जनः स्वभावेन सरलः भवति।
- 25. जननी जन्मभूमि स्वर्ग से बढकर है।– जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी।
- 26. सत्संगति के समान इस संसार में कुछ भी नहीं है।– सत्संगतितुल्यं अस्मिन् संसारे किमपि नास्ति ।
- 27. रमेश कल घर जाकर पढेगा ।– रमेशः श्वः गृहं गत्वा पठिष्यति ।
- 28. हम अपने राष्ट्र की रक्षा करें – वयं स्वराष्ट्रं रक्षामहे ।
- 29. मन सत्य से पवित्र होता है।– मनः सत्येन पवित्रं भवति ।
- 30. हम अपने राष्ट्र की रक्षा करें – वयं स्वराष्ट्रं रक्षामहे ।
- 31. वह चावल से भात बनाता है।– सः तण्डुलान् ओदनं पचति ।
- 32. दुर्जन को धिक्कार है ।– धिक् दुर्जनम् ।
- 33. वह पैर से लंगड़ा है ।– सः पादेन खञ्जः अस्ति ।
- 34. अध्यापक शिष्यों से प्रश्न पूछता है ।– अध्यापकः शिष्यान् प्रश्नं पृच्छति।
- 35.राम वन को जाता है। – रामः वनं गच्छति ।
- 36. कक्षा कमें कोलाहल मत करो ।– कक्षायां कोलाहलं मा कुरु ।
- 37. वह जटाओं से तपस्वी लगता है ।– सः जटाभिः तापसः प्रतीयते ।
- 38. राजा ब्राह्मण को गाय देता है । राजा विप्राय गां ददाति ।
- 39. मैं प्रतिदिन विद्यालय जाताहूँ।– अहं प्रतिदिनं विद्यालयं गच्छामि ।
- 40. प्रातः सूर्य अगता है ।– प्रातः सूर्य उदेति ।
- 41. सब सुखी हो । – सर्वे भवन्तु सुखिनः ।
- 42. राम ने रावण को मारा । रामः रावणं मारितवान् ।
- 43. विद्या विनय प्रदान करती है।– विद्या ददाति विनयम् ।
- 44. बच्चे मैदान में खेलते है। – छात्राः क्रीडाक्षेत्रे क्रीडन्ति।
- 45. हम सब मन्दिर जाते है – वयं मन्दिरं गच्छामः।
- 46. बालक विद्यालय जाता है। - बालकः विद्यालयं गच्छति।
- 47. झरने से अमृत को मथता है। - सागरं सुधां मथ्नाति।
- 48. राम के सौ रुपये चुराता है। - रामं शतं मुष्णाति।
- 49. राजा से क्षमा माँगता है। - नृपं क्षमां याचते।
- 50. सज्जन पाप से घृणा करता है। - सज्जनः पापाद् जुगुप्सते।
- 51. विद्यालय में लड़के और लड़कियाँ है। - विद्यालये बालकाः बालिकाश्च वर्तन्ते।
- 52. मैं कंघे से बाल सँवारता हूँ। - अहं कंकतेन केशप्रसाधनं करोमि।
- 53. बालिका जा रही है। - बालिका गच्छन्ती अस्ति।
- 54. यह रमेश की पुस्तक है। - इदं रमेशस्य पुस्तकम् अस्ति।
- 55. बालक को लड्डू अच्छा लगता है। - बालकाय मोदकं रोचते।
- 56. माता-पिता और गुरुजनों का सम्मान करना उचित है। - पितरौ गुरुजनाश्च सम्माननीयाः।
- 57. विद्यालय के चारों ओर वृक्ष है। –विद्यालयं परितः वृक्षाः सन्ति ।

- 58. वह वानर वृक्ष से उतरकर नीचे बैठा है। - वानरः वृक्षात् अवतीर्य्य नीचैः उपविष्टोऽस्ति।
- 59. मेरी सब आशाओं पर पानी फिर गया। - सर्वा ममाशा मोघाः सञ्जाताः।
- 60. मैने सारी रात आँखों में काटी। - पर्यङ्के निषण्णस्य ममाक्ष्णोः प्रभातमासीत्।
- 61. गुरु से धर्म पूछता है। - उपाध्यायं/गुरुं धर्मं पृच्छति।
- 62. बकरी का दूध दुहता है। - अजां दुग्धं दोग्धि।
- 63. मन्दिर के चारों ओर भक्त है। - मन्दिरं परितः भक्ताः सन्ति।
- 64. इस आश्रम में ब्रह्मचारी, वानप्रस्थी और संन्यासी हैं। - ब्रह्मचारिणः वानप्रस्थाः संन्यासिनश्च अस्मिन् आश्रमे सन्ति।
- 65. नाई उस्तरे से बाल काटता है। - नापितः क्षुरेण केशान् वपति।
- 66. रंगरेज वस्त्रों को रंगता है। - रज्जकः वस्त्राणि रञ्जयति।
- 67. मन सत्य से शुद्ध होता है। - मनः सत्येन शुध्यति।
- 68. आकाश में पक्षी उड़ते हैं। - वियति (आकाशे) पक्षिणः उड्डीयन्ते।
- 69. कुम्भ पर्व में भारी जन सैलाब देखने योग्य है। - कुम्भपर्वणि प्रचुरो जनसञ्चारः दर्शनीयः।
- 70. विद्याविहीन मनुष्य और पशुओं में कोई भेद नहीं है। - विद्याविहीनानां नराणां पशूनाञ्च कोऽपि भेदो नास्ति।

कारकाणि

अधस्तनेषुरेखाङ्‌्कितशब्देषु विभक्तेः कारणंलिखत

1. ग्रामम् परितः क्षेत्राणि सन्ति।

उत्तर परितः योगे द्वितीया विभक्तिः भवति।

2. कविषु कालिदासः श्रेष्ठः।

उत्तर 'इष्टन्' अथवा 'तमप्' प्रत्ययस्य योगे यस्मात् च विशेषताप्रदर्शयतेतस्मिन् षष्ठीविभक्तेः अथवा सप्तमीविभक्तेः प्रयोगः भवति।

3. कृषकः ग्रामम् अजां नयति।

उत्तर द्विकर्मकधातोः योगे द्वितीयाविभक्तिः भवति।

4. हरिः वैकुण्ठम् अधिशेते। श्यामः नगरम् उपवसति।

उत्तर उप, अधि–उपसर्गपूर्वक शीङ्. धातोः योगे द्वितीयाविभक्तिः भवति।

CBEO BHI

5. गोपालः धेनुं दुग्धं दोग्धि।

उत्तर द्विकर्मकधातोः योगे द्वितीयाविभक्तिः भवति।

6. क्रोशं कुटीला नदी।

उत्तर 'मार्गवाचीशब्दानां योगे द्वितीयाविभक्तिः भवति।

7. साधुः कर्णाभ्यां बधिरः अस्ति।

उत्तर ''येनाङ्ग विकारः'' विकृताङ्गे तृतीयाविभक्तिः भवति।

8. रामेण सुप्यते।

उत्तर कर्मवाच्यस्य कर्तरि तृतीयाविभक्तिः भवति।

9. धर्मेण हीनः पशुभिः समानः। जनकः पुत्रेण सह गच्छति

उत्तर हीनयोगे, सहयोगे च तृतीयाविभक्तिः भवति।

10. सुशीलः प्रकृत्या साधुः अस्ति।

उत्तर प्रकृति/स्वभाव योगे तृतीयाविभक्तिः भवति।

11. हरये रोचते भक्तिः

उत्तर रूच्यर्थानां धातूनां योगे चतुर्थीविभक्तिः भवति

12. रामः श्यामाय शतं धारयति

उत्तर धृञ् धातोः योगे उत्तमर्णे (ऋणदाता) चतुर्थीविभक्तिः भवति।

13. हनुमते नमः।

उत्तर नमः योगे चतुर्थीविभक्तिः भवति।

14. गङ्गा हिमालयात् प्रभवति।

उत्तर 'उद्गम' जन धातोः योगे पञ्चमीविभक्तिः भवति।

15. अल्पस्य हेतोर्बहुहातुमिच्छन् ।

उत्तर 'हेतु' योगे षष्ठीविभक्तिः भवति।

CBEO BHINDER

16. गोषु कृष्णा बहुक्षीरा।

उत्तर आधारयोगे सप्तमीविभक्तिः भवति।

17. अलम् विवादेन

उत्तर 'अलम्' पद योगे तृतीयाविभाक्तिः भवति।

18. पिता पुत्राय क्रुध्यति।

उत्तर क्रुध् योगे चतुर्थीविभक्तिः भवति।

19. दुर्जनः सज्जनाय ईर्ष्यति

उत्तर (ईर्ष्या)ईर्ष्य योगे चतुर्थीविभक्तिः।

20. गणेशाय स्वस्ति।

उत्तर 'स्वस्ति' 'स्वधा' योगेचतुर्थीविभक्तिः भवति।

21. सः मोक्षाय हरिं भजति

उत्तर प्रयोजनवाचिनि शब्दे चतुर्थीविभक्ति : भवति

22. वृक्षात् पत्राणि पतन्ति

उत्तर अपादाने 'पृथक' योगे पञ्चमीविभक्तिः भवति।

23. बालकः सिंहात् विभेति। नृपः दुष्टात् रक्षति/त्रायते।

उत्तर भयरक्षार्थानां धातूनां पञ्चमीविभक्तिः भवति।

24. शिष्यः उपाध्यायात् अधीते। छात्रः शिक्षकात् पठति।

उत्तर 'आखयातोपयोगे' पञ्चमीविभक्तिः भवति।

25. महेशः पापात् जुगुप्सते। कुलदीपः अधर्मात् विरमति। मोहनः अध्ययनात् प्रमाद्यति।

उत्तर जुगुप्सा–विराम–प्रमादर्थकानां धातूनां योगे पञ्चमीविभक्तिः भवति।

26. रामः श्यामात् पटुतरः अस्ति। माताभूमेः गुरुतरा अस्ति। जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गात् अपि गरीयसी।

CBEO BHINDER

उत्तर यदा द्वयोः पदार्थयोः कस्यचित एकस्य पदार्थस्य विशेषता प्रदर्श्यते तथा विशेषणशब्दैः सह ईयसून् अथवा तरप् प्रत्ययस्य योगे पञ्चमीविभक्तिः भवति

27. सः अध्ययनेन वसति । विद्यया यशः वर्धते। विद्या विनयेन शोभते

उत्तर हेतुवाचिशब्दे तृतीयाविभक्तिः भवति।

28. बलदेवः स्वकार्ये संलग्नः अस्ति। जयदेवः संस्कृते चतुरः अस्ति।

उत्तर संलग्नार्थकचतुरार्थक शब्दानां योगेसप्तमीविभक्तिः भवति।

29. सुरेशः महेशस्य तुल्यः अस्ति।

उत्तर तुल्यवाचि शब्दानां योगे षष्ठीविभक्तिः भवति।

प्रत्यय

प्रत्यय			**सूत्र**
पठ् + तव्यत्	=	पठितव्यः	तव्यत्तव्यानीयरः
भू + तव्यत्	=	भवितव्यः	तव्यत्तव्यानीयरः
गम् + तव्यत्	=	गन्तव्यः	तव्यत्तव्यानीयरः
नी + तव्यत्	=	नेतव्यः	तव्यत्तव्यानीयरः
दश् + तव्यत्	=	द्रष्टव्यः	तव्यत्तव्यानीयरः
दा + तव्यत्	=	दातव्यः	तव्यत्तव्यानीयरः
कृ + तव्यत्	=	कर्तव्य	तव्यत्तव्यानीयरः
पच् + तव्यत्	=	पक्तव्यः	तव्यत्तव्यानीयरः
रक्ष् + तव्यत्	=	रक्षितव्य	तव्यत्तव्यानीयरः
भू + अनीयर	=	भवनीयः	तव्यत्तव्यानीयरः
पठ् + अनीयर	=	पठनीयः	तव्यत्तव्यानीयरः
भक्ष् + अनीयर	=	भक्षणीयः	तव्यत्तव्यानीयरः

CBEO BHINDER

गम् + अनीयर	=	गमनीयः	तव्यत्तव्यानीयरः
दृश् + अनीयर	=	दर्शनीयः	तव्यत्तव्यानीयरः
त्वज् + अनीयर	=	त्यजनीयः	तव्यत्तव्यानीयरः
कृ + अनीयर	=	करणीयः	तव्यत्तव्यानीयरः
लिख् + अनीयर	=	लेखनीयः	तव्यत्तव्यानीयरः
दा + अनीयर	=	दानीयः	तव्यत्तव्यानीयरः
पठ् + तुमुन्	=	पठितुम्	तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्
गम् + तुमुन्	=	गन्तुम्	तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्
क्रीड़ा + तुमुन्	=	क्रीडितुम्	तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्
नी + तुमुन्	=	नेतुम्	तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्
त्यज् + तुमुन्	=	त्यक्तुम्	तुमुन्ण्वुलौक्रियायां क्रियाथोनाम्
दृश् + तुमुन्	=	द्रष्टुम्	तुमुन्ण्वुलौक्रियायां क्रियाथोनाम्
चिन्त् + तुमुन्	=	चिन्तितुम्	तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्
कृ + तुमुन्	=	कर्तुम्	तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्
भू + तुमुन्	=	भवितुम्	तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्
श्रु + तुमुन्	=	श्रोतुम्	तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्
पठ् + शत्	=	पठन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
कृ + शत्	=	कुर्वन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
गम् + शत्	=	गच्छन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
हस् + शत्	=	हसन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
जि + शत्	=	जयन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
कथ् + शत्	=	कथयन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे

CBEO BHINDER

दृश् + शतृ	=	पश्यन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
पाल् + शतृ	=	पालयन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
जीव् + शतृ	=	जीवन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
लिख् + शतृ	=	लिखन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
त्वज् + शतृ	=	त्यजन्	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
कृ + शानच्	=	कुर्वाणः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
दा + शानच्	=	ददानः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
सेव् + शानच्	=	सेवमानः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
वृत् + शानच्	=	वर्तमानः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
वृध + शानच्	=	वर्धमानः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
एध् + शानच्	=	एधमानः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
युध् + शानच्	=	युध्यमानः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
शीङ् + शानच्	=	शयानः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
ब्रू + शानच्	=	ब्रवाणः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे
याच् + शानच्	=	याचमानः	लटः शतृशानचावप्रथमा समानाधिकरणे

कत्वा ल्यप् क्त क्तवतु प्रत्यय ज्ञानम्
प्रश्न 1 'क्तक्तवतु' प्रत्ययस्य सूत्रम् अस्ति –
उत्तर 'क्तक्तवतु निष्ठा।'

प्रश्न 2 क्त्वा प्रत्ययस्य सूत्रम अस्ति –
उत्तर 'समान कर्तृकयोः पूर्वकाले।''

प्रश्न 3 ल्यप् प्रत्ययः केन सूत्रेण भवति ?
उत्तर 'समासेऽनञ्पूर्वे कत्वो ल्यप्।' सूत्रेण

प्रश्न 4 सूत्र विर्देशपूर्वक– प्रकृतिप्रत्ययं पृथक पृथक कृत्वा लिखत –
उपगम्य, विहस्य, आनीय, विज्ञाय

CBEO BHINDER

पद प्रकृति प्रत्यय सूत्र
उपगम्य उप+गम् ल्यप् समासेऽनञ्पूर्वेक्त्वोल्यप्।
विहस्य वि+हस् ल्यप् समासेऽनञ्पूर्वेक्त्वोल्यप्।
आनीय आ+नी ल्यप् समासेऽनञ्पूर्वेक्त्वोल्यप्।
विज्ञाय वि+ज्ञा ल्यप् समासेऽनञ्पूर्वेक्त्वोल्यप्।

प्रश्न 5 प्रकृति प्रत्यय मेलनंकृत्वा सूत्रम् अषि लिखत –
प्रकृति प्रत्यय पदम् सूत्र
पठ्+क्त्वा पठित्वा समानकर्तृकयोः पूर्वकाले
गम् + क्त्वा गत्वा समानकर्तृकयोः पूर्वकाले
वद् + क्त्वा उक्त्वा समानकर्तृकयोः पूर्वकाले
कथ् + क्त्वा कथयित्वा समानकर्तृकयोः पूर्वकाले

प्रश्न 6 कृतः, मृतः, गतः, श्रुतः च एतेषु पदेषु क्त प्रत्यय केन सूत्रेण भवति ?
उत्तर 'क्तक्तवतु निष्ठा।' सूत्रेण

प्रश्न 7 पठितवान्, कृतवान, खादितवान, चलितवान च एतेषु पदेषु केन सूत्रेण क्तवतु प्रत्यय भवति –
उत्तर क्तक्तवतु निष्ठा इति सूत्रेण।

प्रश्न 8 प्रकृतिप्रत्ययं पृथक् पृथक् कृत्वा सूत्रम् लिखत –
पद प्रकृति प्रत्यय सूत्र
स्थितः स्था क्त क्तक्तवतु निष्ठा
आरब्धः आरभ् क्त क्तक्तवतु निष्ठा
दृष्टः दृश् क्त क्तक्तवतु निष्ठा
लब्धवान् लभ क्तवतु क्तक्तवतु निष्ठा
आप्तवान् आप् क्तवतु क्तक्तवतु निष्ठा

प्रश्न 9 प्रकृति प्रत्ययमेलनम् कृत्वा रिक्तस्थानं पूरयत –
क. तत् ....राजा तूष्णीम् आसीत्। (श्रु+क्त्वा)
उत्तर श्रुत्वा
ख. भवान् यज्ञदक्षिणाकालं .... समागतः (वि+अतिक्रम्+ ल्यप्)
उत्तर व्यतिक्रम्य

प्रश्न 10 उचितप्रत्ययपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत
विचार्य, उपक्रान्तवान, स्थितः, दत्वा
क. इति एवं विचार्य सर्वेस्वदक्षिणं यज्ञं कर्तुम्
उपक्रान्तवान्।
ख. इति जलमध्ये पुष्पाञ्जलिम् दत्वा क्षणं स्थितः

CBEO BHINDER

प्रश्न 11 पूर्व कालिक प्रत्ययस्य नाम अस्ति
उत्तर क्त्वा च ल्यप् च

प्रश्न 12 क्त प्रत्ययं कस्य कालयस्य अर्थे प्रयुक्तः भवति ?
उत्तर भूतकालार्थे

प्रश्न 13 क्तवतु प्रत्ययं कस्य लकारस्य स्थाने प्रयुक्तः भवति।

उत्तर लङ्लकारस्य स्थाने

प्रश्न 14 'क्त्वा' प्रत्ययस्य कस्य वर्णस्य लोपः भवति
उत्तर क् वर्णस्य

प्रश्न 15 'क्त' प्रत्ययस्य कस्य वर्णस्य लोपः भवति
उत्तर क् वर्णस्य

।।शुभमस्तु ।।

CBEO BHINDER